

3 HOOFSTUK 3: PREDIKANT IN DIE Z.A.R. (1891-1910)

Na 'n oponthoud met hulle bagasie in Kaapstad het Van Belkum en sy gesin se reis na die Transvaal op Donderdag-aand 9 uur per trein begin. Hy het gebruiklik aan sy vriende in Nederland van die reis berig en het ondermeer geskryf:

Wij hadden voor onze gezelschap drie spoorwegafdelinge, vlak naaste elkander, zoodat wij gedurende de geheele reis in onafgebroken gemeenschap met elkaar waren. Deze spoorwegwagens zijn geriefelijk ingericht en tamelijk geschikt voor eene reis van 48 uren. In de eerste klasse bevonden zich leeren kussens op de banken en bovendien daaronder nog twee bedden, die 's nachts boven in den wagen op een net gelegd, gelegenheid aanboden tot slapen. Van het landschap dat wij door stoomden in die eerste nacht kan ik niets zeggen. Wel was mijn slaap zeer onvast en werd ik elk oogenblik wakker, doch de duisternis belette natuurlijk elke uitzicht. Het is erg jammer dat de treinenloop zoodanig geregeld is, dat men het schoonste landschap snachts doorspoort. Naar reizigers zeggen, die het overdag zijn doorgespoord, biedt het verrukelijke vergezichten aan en ook menig punt, dat verbaasd doet staan over de groote technische moeielijkheden, die men heeft overwinnen. Nu dat wij niet meer zagen, was jammer, doch niet te verhelpen, omdat er maar één doorlopende trein naar Vrijburg is en een groot gezelschap zooals het mijne, wat ik, alleen zijnde zeker zou gedaan hebben.

(Zierikzeesche Nieuwsbode 1891)

Die reis het deur Matjiesfontein en Kimberley gegaan en Van Belkum was duidelik verlig toe die Vrystaatse vlaktes in die Transvaalse berge oorgaan. Op Saterdag-aand, sewe uur het die treinreis in Vryburg geëindig en hieroor het Van Belkum so geskryf:

Daar stonden wij nu in het binnenland van Afrika, half in den donker, onbekend en niet wetend hoever de stad van het station verwijderd en of daar een hotel was. Gelukkig werd ik spoedig aangesproken door een drietal heeren, die mij vroegen of ik de Leeraar uit Holland was en bleken drie ouderlingen te wezen, twee van Mariko en een van Rustenburg.

(Zierikzeesche Nieuwsbode 1891)

Die volgende dag was Pinkstersondag en met drie swaargelaaide ossewaens het die Van Belkum-gesin na Zeerust vertrek. Vir Van Belkum was die reis met die ossewa 'n genoeglike ervaring en hy het die beproefde reismiddel ook uitvoerig beskryf. Naby Zeerust is Van Belkum en sy gesin ontvang:

De ossenwagens waren met ons goed vooruitgegaan en wij volgden nu met paarden en karren. Halfweg kwamen ons reeds kerkeradsleden tegen om ons te begroeten en toen wij bij Zeerust kwamen, waren ongeveer vijf rijtuigen en een twintigtal ruiters bij ons, om ons feestelijk in te halen. Het huis, dat voor ons voorlopig gehuurd was, werd betrokken, doch was klein, zonder tuin en vreeselijk verwaarloosd. De pastorie was tengevolge der kerkkwestie voor ons niet beschikbaar.

(Zierikzeesche Nieuwsbode 1891)

Die kerkwessie waarna Van Belkum verwys het, was die gevolge van die mislukte kerkvereniging wat 'n dekade van te vore sy oorsprong gehad het. Ook op Rustenburg is Van Belkum goed ontvang, maar hier het hy ook met die gevolge van die mislukte kerkvereniging te doen gekry:

Reeds waren, met het oog op het Nachتماال, vele menschen van buiten ingekomen. Het was een eigenaardig gezicht rondom de kerk al die

wagens en tenten te zien, 's avond verlicht door kaarsen en houtvuren, die voor de tent branden om koffie en eten te koken. De kerk zelf bleef voor ons echter gezloten, daar de vereenigde kerk haar in bezit hield en wij zoolang eene noodkerk gebruiken moesten, die van zeildoek was gemaakt en slechts moeielik beschutting tegen zon en regen gaf.

(*Zierikzeesche Nieuwsbode* 1891)

3.1 Die 'mislukte kerkvereniging'

Van Belkum se koms na die *Zuid-Afrikaansche Republiek* in 1891 en sy dienstryd daarna in die Gemeente Rustenburg het met die stryd rondom die 'mislukte kerkvereniging' van 1885 saamgeval. Vir Van Belkum was dit 'n tyd van verwarring. Die nuwe land en omstandighede het hoë eise aan hom gestel en vanuit die staanspoor moes hy as tweede predikant, saam met Goddefroy die regte van die Hervormde Kerk verdedig. Dat Van Belkum hom ten volle met die Hervormde Kerk vereenselwig het, kan enersyds toegeskryf word aan sy bereidwilligheid om hom te laat lei deur meer ingeligte persone soos ouderling J A Esterhuysen en ds C W du Toit; andersyds het Van Belkum homself van die omstandighede op hoogte gebring en hierin veral op Goddefroy se publikasie, *De Kerkkwestie – niet een leer-, maar een levenskwestie* (1890), gesteun (*De Hervormer* 1928:46). Botha (1991:3) het die agtergrond van die 'kerkvereniging' so beskryf:

Teen 1885 het daar drie Hollands-Afrikaanse kerke in die Zuid-Afrikaansche Republiek bestaan. Dié drie kerke was naamlik in die eerste plek die Nederduitsch Hervormde Kerk wat die Staatskerk van die Zuid-Afrikaansche Republiek was en histories en regmatig voortsetting was van die kerk wat saam met die Voortrekkers uit die Kaap gekom en sedert 1837 onafhanklik-selfstandig onder die Voortrekkers georganiseer en gehandhaaf is. In die tweede plek was daar die Gereformeerde Kerk wat in 1859 onder ds Dirk Postma van

die Nederduitsch Hervormde Kerk afgeskei het. Derdens was daar die Nederduitsch Gereformeerde Kerk wat in 1865-66 van die Nederduitsch Hervormde Kerk afgeskei het deur die optrede van ds Frans Lion Cachet. Begryplik was die verhouding tussen die drie kerke veral die eerste jare na die afskeidings, om die minste daarvan te sê, gespanne. Nogtans kan die verhouding tussen die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Gereformeerde Kerk as hoflik en vriendelik beskryf word. Daarteenoor was die verhouding tussen die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Nederduits Gereformeerde Kerk vir baie jare selfs skerp vyandig.

Ten spyte van die troebel verhouding tussen die Nederduitsch Hervormde Kerk en die Nederduits Gereformeerde Kerk (vgl. Botha 1991:3 en 4) het die strewe na vereniging tog momentum gekry. Pretorius (1986:150) en Botha (1991:4) het albei aangedui dat die verenigingsstrewe veral deur 'n nasionaal-politieke oorweging aangevuur is. Hierdie aksent het sy ontstaan aan die Eerste Vryheidsoorlog (1880-1881) te danke gehad.

Die Eerste Vryheidsoorlog (1880-1881) vloei voort uit die stryd tussen Britse imperialisme en ontluikende Afrikanernasionalisme. Appelgryn (1979:153 ev; vgl Engelbrecht 1933:220 ev) dui aan dat dit veral die opkoms van die Britse Imperialisme was wat 'n bepalende rol in die geskiedenis van die *Zuid-Afrikaansche Republiek* gespeel het. Die opkoms van die Britse imperialisme skryf hy toe aan onder andere die industriële rewolusie wat lei tot 'n uitgebreide handelsbedryf, asook die verandering in die kieserskorps van Brittanje. Vanweë die wysiging van stemregulasies in 1867 het die arbeidersklas 'n sterk aandeel in die Britse beleid verkry en volgens Appelgryn was die arbeidersklas ten gunste van: '...die nuwe imperialisme, aangesien hulle hulle eie materiële welvaart aan die uitbreiding van die Britse Ryk gekoppel het'. Toe Benjamin Disraeli se Konserwatiewe party in 1874 vanweë dié gees aan bewind kom, het hy Henry Howard Molyneux Herbert, vierde graaf van Carnarvon, as minister van kolonies aangestel. Carnarvon was 'n besielde imperialis en het ten opsigte van Suider-Afrika 'n federatiewe stelsel in die vooruitsig

gestel. Volgens Appelgryn (1979:154) het Carnarvon reeds vroeg in sy loopbaan verklaar:

The present situation and relations of various states that occupy South Africa are so full of difficulty and even political risk, that I should conceive upon a secured footing if the occasion were to offer itself: and in considering this question it has often occurred to me whether some form of federation might not solve many of the existing difficulties.

In Suid-Afrika sou sir Henry Barkly aan Carnarvon se gedagtes uitvoering gee. Carnarvon en Barkly het allerlei struikelblokke in die staatkundige ontwikkeling van die Voortrekker-republiek geplaas. Barkly het hierin die medewerking van Theophilus Shepstone verkry en dit was veral laasgenoemde se oortuiging dat die onafhanklikheid van die Voortrekker-republiek in die gedrang kan kom indien die swak finansiële toestand van die republiek uitgebuit kon word en die burgers van die Republiek voortdurende onder die indruk van die ‘Swart-gevaar’ gebring kon word. Garnet Wolseley, spesiale kommissaris in Natal, het Shepstone aangeraai: ‘... om die Transvalers se vrees vir ‘n “Kaffir invasion” uit te buit en om die Zoeloes in hierdie opsig as ‘n *powerful lever* te gebruik (Appelgryn 1979:169).

Die politieke intriges van die Britse owerheid en die verskeurdheid onder Afrikanergeledere het vrugte afgewerp, sodat Shepstone sonder enige militêre teenkanting die *Zuid-Afrikaansche Republiek* op 12 April 1877 annekseer. Drie jaar later het die lydelike verset van die Transvaalse burgers oorgegaan in militêre verset. Die Eerste Vryheidsoorlog is ingelei met die Slag van Bronkhorstpruit terwyl die Slag van Majuba die Britse imperialisme voorlopig tot stilstand gebring het. Rustenburg, Van Belkum se eerste gemeente in die Zuid-Afrikaansce Republiek, het die oorlog nie vrygespring nie. In November 1880 het ‘n kompanie van die *Royal Scots Fusiliers* na Potchefstroom vertrek onder die bevel van kaptein Auchinleck. Laasgenoemde het verwag dat die *Rustenburg Schutzen corps*, onder bevel van C G Dennison bereid sou wees om onder die Britse vlag te veg. Die *Rustenburg Schutzen corps* is in 1871 deur H G Schröder gestig en volgens Dennison het dit oorwegende uit Boerevrywilligers

bestaan wat nie bereid sou wees om onder die Britse vlag te veg nie (Wulfsohn 1992:9,14; vgl. Engelbrecht 1950:87). Van die lede was lidmate van die Nederduitsch Hervormde gemeente naamlik Willem Johannes Esterhuyse, sy vader Jacobus Abraham Esterhuyse en sy broer Jan Stephanus Esterhuyse. Jacobus Esterhuyse het meermale as ouderlingslid by die Algemene Kerkvergadering sitting geneem, soos dié van 1890 en 1893.

Die neerlaag van die Britse magte te Majuba het gelei tot die oorgawe van die Britse magte in die Rustenburg fort. Sedert 27 Desember het 'n Boere-mag, onder bevel van kommandant Sarel Eloff, die Britse mag beleër. Die oor-en-weer kruisvuur tussen die Boeremag en die Britte is voortgesit totdat 'n boodskapper op 30 Maart 1881 aan die beleërde mag van die vredessluiting kennis gegee het.

Dit was vanweë die militêre suksesse dat daar 'n eenheidsgevoel onder Afrikaners ontwikkel het en het Pretorius gestel:

Uit die voorafgaande kan afgelei word dat die kerkverenigingsaangeleentheid in die Z.A.R., na die oorlog van 1880-1881, primêr deur die nasionale en politieke leiers bepleit is. Al wat van die Kerke verwag was, was om beslag te gee aan die wense wat so eenstemmig deur die 'Voormannen des volks' uitgespreek is.

(Pretorius 1986:150)

Een van die volksvoormanne wat die gedagte van kerkvereniging bespreek het, was S J P Kruger. Hy het onder andere by die volksbyeenkoms te Paardekraal op 13 Desember 1881 van die moontlike kerkvereniging gepraat:

Nu is er plan om de drie kerken te vereenigen; maar als ik daarover spreek dan beef ik bijkans. Bij de poging tot vereeniging moet geen dwang wezen, want dan worden wij paus en treden in de plaats van Jezus. Laat ons in deze zaak arbeiden met den geest der zachmoedigheid en met liefde, die voor den Heer werkt.

Op die wijze zal de Heer weer zijne verspreide kudde hereenigen.

(Pretorius 1986:150)

S P Pretorius het in sy studie, *Die Kerkvereniging van 1885 – sy aanloop en mislukking* (1986) deeglik rekenskap van die oorsake en gevolge van die mislukte kerkvereniging gegee, daarom word net op Van Belkum se betrokkenheid na die vereniging gekonsentreer. Van Belkum het met sy koms in 1891 nie net op sinodale nie, maar veral op gemeentelike vlak van die mislukte vereniging se gevolge kennis geneem. Op sinodale vlak het hy reeds vroeg in die spervuur gestaan. Sy koms het ironies genoeg met president Kruger se poging om die twee kerke te laat skik, saamgeval. Tydens die vergadering van 24 Augustus 1891 tot 4 September 1891 het die twee kerke gesprek gevoer en van die vergadering het Van Belkum in 1928 berig:

Nauwelijks in Rustenburg gekomen, en nog lang niet georiënteerd in het leven en het kerkelijk bestaan alhier, werd ik door Ds. Goddefroy naar Pretoria geroepen tot bijwoning van eene vergadering door President Kruger belegd, met het doel om de tweedracht tusschen de Ned. Hervormde en de Ned. Herv. of Geref., of in het gewone dagelijksche leven Vereenigde, soms OF Kerk genoemd.

(*De Hervormer* 1928:46)

Van Belkum was nie heeltemal oningelig oor die vereniging nie, want hy het voor sy koms na Suid-Afrika reeds van Goddefroy se publikasie, *De Kerkkwestie geen Leer maar Levenskwestie*, kennis geneem. Die gesprek misluk en uit die aantekeninge wat Van Belkum tydens die vergadering gemaak het, het hy die oorsake vir die mislukking grotendeels aan die optrede van di Neethling en Bosman van die verenigde kerk toegeskryf en gestel: ‘...dat het volk zal zien, dat het vroeger misleid is’ (Engelbrecht 1950:107). Volgens Van Belkum het daar veral tweespalt rondom die notules geheers:

Ofschoon de discussies stenographisch werden opgeteekend door den bekwamen en ijverigen Heer Bosch, die dit werk uitnemend verstond, werd elke morgen twee à drie uur doorgebracht met het bestrijden van de correctheid der Notulen en het aanbrengen van verbeteringen daarin. Telkens waren er leden, die beweerden, dat zij zoo niet hadden gesproken en eischten zij veranderingen. Vooral de heeren van de Vereenigde Kerk waren in het betwisten van de correctheid zeer sterk. Zij vooral waren meesters in het uitpluizen van de beteekenis van hun redevoeringen en de woorden door hen gebruikt.

(De Hervormer 1928:48)

Van Belkum het reeds vroeg in die vergadering besef dat daar tot geen oplossing gekom kan word nie. Hy was trouens getuie van die stryd wat in Nederland geheers het toe die doleansie voltrek is. Dit was egter nie die enigste rede wat hom bevooroordeeld gemaak het nie, die felheid waarmee die predikante gestry het, was eweneens 'n duidelike teken dat daar geen versoening of 'n billike skikking moontlik was nie. Daarvan het hy gestel:

De bedoeling van den President was zeer prijzenswaardig. De geschiedenis leert, dat kerkelijke twisten altijd zeer nadeelig werken op de eenheid van een volk, vooral wanneer dit nog zeer jong en gedurig in strijd is met een machtigen en grooten buitenlandschen vijand. Maar de geschiedenis leert ook hoe moeilik het is, om kerktwisten te doen ophouden door vergaderingen, congressen en samensprekingen. Daarom verwachte ik van den aanvang af zeer weining heil van deze bijeenkomst.

Reeds bij het begin werd mij duidelik, dat ook hier de uitkomst zou wezen: geen vrede, geen samenwerking, eerder meer twist en verbittering.

(De Hervormer 1928:47)

In die gemeente Rustenburg het Van Belkum ten volle aan die stryd deel geneem.

3.1.1 Die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg

Die Algemene Kerkvergadering van die verenigde kerk het op 7 Desember 1885 gekonstitueer en in beginsel het die Gemeente Rustenburg ook verenig deur ouderlinge W C Meijer, P J Geijser, L N Schoeman en diaken J J Cronje af te vaardig. Ds G W Smits was tydens die konstituering nie teenwoordig nie, aangesien hy reeds vanweë sy gesondheidstoestand om emeritaat aansoek gedoen het. Hy het op 9 Januarie 1886 eervolle ontslag ontvang en sedertdien was die gemeente sonder 'n predikant. Dat daar ontevredenheid in die gemeente oor die vereniging geheers het, het met ds Smits se afskeid duidelik geword. Die gees van onrus word veral opsigtelik uit die woorde van ds C W du Toit, voorsitter tydens die vergadering, toe hy die vergadering maan: '*...om toch geene opschudding te veroorzaak in de gemeente...*' (Pretorius 1986:442). Lidmate wat geweier het om in die verenigde kerk opgeneem te word, het besluit om as Hervormde gemeente met 'n eie kerkraad voort te bestaan en het in Junie 1886 hierdie besluit aan die kerkraad van die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde gemeente Rustenburg oorgedra:

Wij ondergeteekenden, alle mansledematen der Nederduitsch Hervormde Gemeente te Rustenburg, Zuid-Afrikaansche Republiek, hebben de eer U eerw. bij deze kennis te geven.

Dat wij ons gedrongen gevoelen om, in de bij ons bestaande onzekerheid of wij U Eerw. nog altijd mogen beschouwen als den Kerkeraad van onze Nederduitsch Hervormde Gemeente of wel u moeten aanmerken als een Kerkeraad der zoogenaamd Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Gemeente, u de volgende punten mede te delen, die wij U Eerw. verzoeken in ernstige overweging te nemen:

Dat wij ons steeds zullen blijven beschouwen als leden van en uitmakende de Nederduitsch Hervormde Gemeente in het District

Rustenburg, Zuid-Afrikaansche Republiek, onaangezien alle geheime en openlijke pogingen en handelingen, die aangewend worden om ons over te brengen onder eene gemeente met een nieuwe naam, waarin wij ons niet willen voegen en tegen welke wij onze oude rechten onherroepelijk en standvastig zullen handhaven.

Dat wij in deze, ons niet te ontnemen hoedanigheid, ons voortdurende beschouwen als te zijn en te blijven de wettige eigenaars en bezitters der eigendommen door die Nederduitsch Hervormde Gemeenten verkregen en aan haar in onvervreemdbaar recht toebehoorende.

Dat wij ons met alle ons ten dienste staande middelen, zoo in der minne als in rechten, zullen verzetten tegen vele zich opwerpende autoriteit die onze dierbare belangen als leden der Nederduitsch Hervormde Gemeente in eene andere Kerk zou willen overbrengen.

(Gerdener 1930:193)

Ds Smits is genader vir die bediening van die Woord en sakramente, wat daartoe ingewillig het. Die kerkraadslede wat die belange van die Hervormde Kerk wou verseker, was ondermeer ouderlinge G S Botha, D S Viljoen en Hermanus Joubert en diakens Reinier de Beer en Douw Coetzee. Reeds voor Van Belkum se koms het die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente Rustenburg tydens 'n gekombineerde kerkraadsvergadering op 4 Februarie 1890 'n kommissie benoem om vas te stel:

- (a) Van welke Kerklike eigendommen de Kerkraad reeds Transport heeft.
- (b) De Regering om Transport te Vragen, indien 't moge blijken, dat er nog eigendomme zijn, waarvan de Kerkeraad geen Transport heeft; en dit te doen vallen op dien Kerkekraad van den Ned Herv of Geref gemeente van Rustenburg. En wanneer 't blijkt, dat er Transporten

zijn verloren of verlegd: zoo wordt er macht gegeven aan dezelfde commissie om de noodige maatregelen te nemen tot verkrijgen van zulke Transporten.

(Notule van die Kerkraadsvergadering van die Ned. Herv. Gemeente
Rustenburg= NHKA:G2/1/2/3)

Die kommissie, wat uit ouderlinge W C Meyer, P J Geysers, F A van Staden, J J Meyer en diaken J H Barnard saamgestel is, het op Maandag, 18 Augustus 1890, aan die Kerkraadsvergadering verslag gelewer. Die kommissie het bevestig dat slegs een erf (erf 24) se Transportakte in die hande van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk is. Boonop word gemeld dat die Algemene Kerkvergadering van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk die toestemming moet gee vir 'n ondersoek na transportaktes en die kerkraad word verwys na die 1890 Algemene Kerkvergadering besluit (NHKA:G2/1/2/3). Dit is aan ds Hefer opgedra om volmag by die Moderatuur te kry. Intussen moes die broeders Ströh en Van der Merwe die pastorie en die erf in stand hou. Nagenoeg twee maande later, op 6 Oktober 1890, kom die kerkraad in 'n buitengewone vergadering bymekaar:

...met 't doel om maatregelen te nemen ter verkrijgen van Transport van de Kerklijke eiendomme der Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde gemeente te Rustenburg.

(NHKA:G2/1/2/3)

Diaken M C Barnard en ouderling W C Meyer het hierop voorgestel dat J H Barnard alle eiendomme en Transportaktes van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk moet bekom.

Terwyl die kerkraadsvergadering van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente Rustenburg gepoog het om die kerklike eiendomme oor te dra het die kerkraadsvergaderings van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg en Marico die Algemene Kerkvergadering (1890) van die Kerk se toestemming gevra om

'n predikant te beroep. Tydens die tweede sitting van die vergadering, op Dinsdag 27 Mei is Marico en Rustenburg se versoek aan die orde gestel:

De Voorzitter merkte op dat deze gemeenten dringend verlangen om tezamen een leeraar uit de Ned. Herv. Kerk van Holland te beroepen. Dit was hoog noodig, het werk werd voor Z. Eerw. te veel en de gemeenten werden niet behoorlijk bediend.

(Notule van die Algemene Kerkvergadering 1890= NHKA 1890:9)

Nadat veral ouderlinge Esterhuizen, J W Viljoen, Van Schalkwijk en C Coetzee die saak gemotiveer het, het ouderling C J Joubert, skriba van die vergadering, ook op die wenslikheid van die beroep gewys. Dit was veral noodsaaklik omdat ds Goddefroy onmoontlik al die gemeentes kon bedien, terwyl die gemeentes Standerton, Pretoria en Middelburg hom beroep het. Die vergadering het na die bespreking besluit: '*... dat de gecombineerden gemeente van Rustenburg en Marico een leeraar uit de Ned. Herv Kerk in Holland zullen beroepen*' (NHKA 1890:9). Die blanko beroepsbrief wat op 21 Julie 1890 op Zeerust onderteken is, is aan dr G J Th. Beelaerts van Blokland, gesant van die Zuid-Afrikaanse Republiek in Europa, oorhandig en en op 2 November 1890 het Van Belkum die beroepsbrief ontvang. Volgens Engelbrecht (1950:100) het Van Belkum op sy verjaarsdag, 2 November, die beroep ontvang. Op daardie stadium het ds en mev Van Belkum dit nie eers oorweeg om na die Transvaal te verhuis nie en hulle eerste reaksie was om die beroep van die hand te wys. Ten spyte van die 'lughartige' gees waarin die beroep ontvang is, is dit later in alle erns aangeneem, omdat die nood van die kerk in Suid-Afrika hulle tot herbesinning gelei het.

Van Belkum en sy gesin het per boot na Suid-Afrika vertrek. Hulle reis duur van 13 April 1891 tot 17 Mei 1891 en na hulle aankoms in Kaapstad het hulle vandaar per trein na Vryburg gereis. Op Sondag 17 Mei 1891 het hulle op Vryburg aangekom. Ossewaens het hulle verder geneem, oor Ottoshoop, tot in Zeerust. Die Kerkraad het die gesin op 27 Mei 1891 ontvang en vandaar het hulle na Rustenburg vertrek. Hulle reis kom in Rustenburg tot 'n einde en hy sou die eerste naweek van

Junie, tydens nagmaalsviering, deur ds Goddefroy bevestig word. Volgens Wulfsohn (1992:3) het die hoof transportroete van Zeerust na Pretoria, Rustenburg as halfpadmerk gebruik. Op Donderdag, 4 Junie 1891 het ds G W Smits, namens die dorp en die gemeente die volgende verwelkomingsadres voorgelees:

Den WelEerw. Zeer Gel. Heer Van Bilcum,
Beroepen Predikant der Nederdutch Hervormden Gemeenten van
Rustenburg en Zeerust

Rustenburg, 4 Junij 1891.

WelEerw. Zeer Gel. Heer! –

Wij ondergeteekenden, Ouderlingen en Diakenen der Nederduitsch Hervormde Gemeente van Rustenburg, en de lidmaten der Gemeente, alsmede de ondergeteekende inwoners van het dorp Rustenburg hebben de eer U WelEerw. Zeer Gel. Heer met uwe familie een hartelijk welkom toe te roepen. In vroegere jaren kwam van de Zuid-Afr. Rep de roepstem –

Komt Over en Helpt ons!

Van Holland, het u WelEerw. dierbare Vaderland, werd aan die roepstem gehoor gegeven, tot op dezen dag. Het is dien ten gevolge dat U WelEerw. thans in ons midden zijt aangekomen. WelEerw Heer! Wij hopen, dat de Heer der Kerke U WelEerw. met den WelEerw Heer Ds Goddefroy moge sterke de Gemeente op te bouwen in het alleen zaligmakend geloof in den Heere Jezus Christus. Van onze zijde wenschen wij U WelEerw. verblijf met uwe familie zoo aangenaam mogelijk te maken. – In den toestand waarin wij thans verkeeren kunt U WelEerw, niet verwachten het verblijf in de Z. Afr Rep hetzelfde zal zijn, als hetgene U WelEerw. voor het tijdelijke genoten en ondervonden hebt in de Nederduitsch Hervormde

Gemeente te Zierikzee, (Holland), eene Gemeente welke U WelEerw. lief en dierbaar was. Doch WelEerw. heer zij overtuigd met uwe familie, in ons dorp en district worden hartelijke vriendenhanden u en de uwen toegereikt. –

Volgens beroepsbrief verwachten wij, dat U WelEerw, te Rustenburg zult komen wonen. –Ware het anders, zoude er groote teleurstelling zijn voor Kerkeraad en Gemeente ingezetenen. -

U WelEerw. met Echtgenooten nogmaals Gods zegen toebiddende, hebben wij de eer ons met heilbede te noemen:

WelEerw. Zeer Gel. Heer

U WelEerw. Dw. Dr en vrienden

G W Smits, em. Predikant

G S Botha

H Joubert

R J de Beer

J H Boshoff

D G Coetzee

G J B Robbertze

J C Cronje

J J Diederiks

Leden des Kerkraads

(Engelbrecht 1950:101,104)

L E Brandt het tydens Van Belkum se 50jarige-jubileum in 1927 Van Belkum se koms na Suid-Afrika so beskryf:

Alles was vreemd en onbekend, in Holland wist men minder van Transvaal dan nu, de middelen van verkeer waren minder geriefelik en er was reeds een familie van kinderen om voor te zorgen.

Behalve vrou en kinderen na Ds v. B. nog een schoolmeester en drie dienstmeisjes mee naar het onbekende land.

Tot bij Vrijburg, tot waar de reis per stoomboot en per trein ging, was het taamlijk goed, maar vandaar moest het verder met ossen wagens, en dat was niet zo gemakkelijk voor die rouwe Hollanders. In Mei 1891 op den eersten Pinksterdag kwam het reisgezelschap aan te Vrijburg. Daar stonden de wagens gereed om hen over Ottoshoop naar Zeerust te brengen, en verder naar Rustenburg.

(De Hervormer 1927:190)

Die veeleisende omstandighede waarna ds Smits verwys het, het beslis hoë eise aan die Van Belkum-gesin gestel. Voorlopig het Van Belkum nie toegang tot 'n kerkgebou gehad nie, omdat die stryd om kerklike eiendomme voortgesleep het; boonop kon die kerkraad alleen 'n gehuurde huis aan die Van Belkum-gesin bied. Ds M J Goddefroy het die bevestiging op 5 Junie 1891 waargeneem, en op 6 Junie 1891, lewer ds Van Belkum sy intrepreek met die teksvers 1 Korintiers 2:2: *'Want ik heb niet voorgenomen iets te weten onder u dan Jesus Christus, en dien gekruizigd'*. Die diens te Rustenburg is ook deur di J de Ridder (Gereformeerde Kerk) en J C Hefer van die verenigde kerk bygewoon. Van Belkum het dadelik sy aandag aan die eiendomskwessie gegee. Die gemeente het reeds in 1887 besluit om die stryd rondom kerklike eiendomme in die Hooggeregshof voort te sit, maar die gematigde stem van die 1888 Algemene Kerkvergadering het tot skikking gemaan. Die afwysende reaksie van die verenigde kerk op 'n arbitrasie voorstel van die Nederduitsch Hervormde Kerk lei tot die Algemene Kerkvergadering van Mei 1890 se besluit om die saak na die Burgerlike regbank te bring (NHKA:G2/1/2/3). Terwyl die kerkstryd op sinodale vlak in heftigheid toegeneem het, het Van Belkum op gemeentevlak aan die eiendomskwessie aandag gegee. Op die kerkraadsvergadering van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg op 10 Augustus 1891 het Van Belkum na die oproep van president Kruger verwys: *'... ten einde te trachten de kerkwestie in der minnen te schikken'* (NHKA G 2/1/2/3). Twee maande later, op die kerkraadsvergadering van 2 Oktober 1891, is die voorstel van president Kruger

bespreek en toe het die kerkraad geoordeel dat dit 'n billike voorstel was. Daar is toe besluit dat 'n kommissie van die Nederduitsch Hervormde Kerk met die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk, moes onderhandel. Met die gemeentevergadering die daaropvolgende Saterdag, 3 Oktober, het Van Belkum die skikkingsvoorstel eers aan die gemeente voorgelê vir goedkeuring. Dat Van Belkum 'n deurslaggewende rol gespeel het om die eiendomskwessie minlik te skik, is beslis en op 30 Oktober 1891 het die skriba van die kerkraad, ouderling Esterhuysen, 'n brief aan die verenigde gemeente gestuur en hulle tot 'n vergadering genooi om die skikkingsvoorstel te bespreek. Dié uitnodiging het egter geen resultate gelever nie, want op 1 Desember 1891 het Van Belkum aan die kerkraad berig, dat die Algemene Kerkvergadering van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk die skikkingsvoorstel verwerp het. Gemeentes moes tot plaaslike skikking oorgaan. Gedurende Augustus tot November 1891 het Van Belkum 'n afwagende houding ingeneem. Dit het veral in sy aanbeveling aan die kerkraad duidelik geword, toe hy voorgestel het dat geen verdere stappe geneem moes word alvorens die jaarlikse Paardekraal-byeenkoms nie afgehandel is nie. Van Belkum se afwagende houding en sy voorstel by die gemeentevergadering van Oktober om te wag vir die Paardekraal-byeenkoms op 16 Desember 1891 kan aan sy korrespondensie met C W du Toit toegeskryf word. In sy brief van 15 Januarie 1892 was dit duidelik dat Van Belkum en Du Toit mekaar die vorige jaar, gedurende Oktober 1891, moes ontmoet het, maar toe dit nie gerealiseer het nie, het hulle die ontmoeting by die Paardekraal-byeenkoms op 16 Desember 1891 gereël.

Vir Van Belkum het die Paardekraal-byeenkoms groot betekenis gehad, omdat hy gemeen het, dáár veral aan die verwarrende kerklike toestande rigting gegee kon word. Van Belkum het egter aan die Paardekraal-byeenkoms 'n verkeerde funksie toegeken. Wanneer na die rol van die Paardekraal-byeenkoms gekyk word, soos dit ook tydens die skikkingsvergadering in Augustus 1891 gestel is, kan dit Van Belkum nie kwalik geneem word nie. Van Belkum het eers in Mei 1891 werklik met die kerklike toestande kennis gemaak en die beroep op die Paardekraal-ooreenkoms van 1879 is, in aansluiting met dié van 13 Desember 1881, deur die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente Rustenburg as bewys van die vereniging voorgelê. Dié gedagte het ook tydens die Algemene Kerkvergadering van 1893

gedien, toe ouderling F Boshoff van Waterberg gemeld het dat ds H Bosman met die nagmaal in April 1886 na die Paardekraal-klipstapel verwys het as bewys van die kerkvereniging. Toe Van Belkum die korrespondensie van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk en die Nederduitsch Hervormde Kerk te Rustenburg voorgelees het, het ouderling Boshoff verklaar:

Met verontwaardiging heb ik dien brief hooren lezen, er zijn onwaarheden in, er word misbruik gemaakt van een steenhoop te Paardekraal. Men misleide daarmede onze burgers en onze lidmaten. Die steenhoop is geen teeken van kerklike vereeniging, ware dit zoo, dan zouden alle kerken moeten vereenigd zijn.

(Notule van die Algemene Kerkvergadering 1893= NHKA 1893:12)

Ook Goddefroy het tydens die Algemene Kerkvergadering van 1893 na die Paardekraal-ooreenkoms verwys en gestel dat by hom daar ook kommer heers oor die misbruik van die Paardekraal ooreenkoms en hy haal F G Joubert se woorde tydens die Augustus 1891-vergadering met president Kruger aan:

Men had gezeg dat kerkvereeniging God welgevallig is en daarvoor een Psalm aangehaald. Spreker was geen Theologant doch kon in de punten in die Psalm vervat niet over kerkvereeniging of daarop toepasselijk vinden. Spreker beshouwde de samenkomst te Paardekraal juist het tegenovergestelde bewijs gaf dan kerkvereeniging, nu was daar als drie verschillende kerkgenootschappen gekomen met een goed doel n.l. voor de vrijheid te sterven of te overwinnen en God na die pogingen bekroond. Daar was geen uiterlike maar eene innerlijke vereeniging tot stand gebracht.

Men had dien steenhoop aangehaald doch toen hij zijn steen bijdroeg, had hij dat niet gedaan met de gedachte aan kerkvereeniging, maar met het doel om voor God te verklaren dat hij als die steenhoop te zamen sou staan en strijden voor de vrijheid der Republiek, dat was geen kerklijke, maar eene politieke zaak.

(NHKA 1893:15)

Van Belkum se oorskatting van die betekenis van die jaarlikse Paardekraal-byeenkomste en sy korrespondensie met Du Toit het enersyds tot sy afwagtende houding bygedra. Dit is nie deur die ouderlinge aanvaar nie, want tydens die buitengewone kerkraadsvergadering van 2 Desember 1891 het die kerkraad teen Van Belkum se voorstel, om nog te wag tot die Paardekraal-byeenkoms op 16 Desember 1891, gestem:

Men is van mening, er is lang genoeg gewacht: de gemeente is ongeduldig: zij vraagt waarom doet de kerkraad niets: de Vereenigde kerk toont geen de minste toenadering.

(NHKA G 2:1/2/3)

Van Belkum het besef dat hy hom veral op die leiding van die ouderlinge, in die besonder J A Esterhuysen, moet verlaat. Tydens die buitengewone kerkraadsvergadering van 2 Desember 1891 het ouderlinge Esterhuysen en Botha voorgestel dat 'n kommissie na ds Hefer afgevaardig word en direk vra: '*Wat wilt gij nu doen, wilt gij de goederen afgeven of dwingt ge ons naar't hof?*' (NHKA G2/1/2/3). Op die voorstel het die vergadering verdaag en het Van Belkum, ouderlinge De Beer en Van Rensburg na ds Hefer toe gegaan. Die vergadering het na 'n half uur weer sitting geneem en meld dat ds Hefer niks kon antwoord alvorens die gemeentevergadering in Januarie 1892 vergader nie. Tydens die vergadering van 16 Januarie 1892 meld Van Belkum dat die vereenigde gemeente nog nie op die brief van ouderling Esterhuyse gereageer het nie (NHKA G 2/1/2/3).

Nadat uit verskeie oorde teen die handeling van die verenigde gemeente beswaar aangeteken is, het Van Belkum voorgetel dat ouderlinge J A Esterhuizen en J N Janse van Rensburg na Pretoria afgevaardig word. Die instruksie wat die ouderlinge ontvang het, het so gelui:

Besprekingen met die Algemene Commissie der Nederd Hervromde kerk.

De Commissie moet duidelik gevraagd worden, om zonder omwegan te verklaren, of zij de zaak van Rustenburg nu dadelijk voor het bevoegde hof wil brengen. Wil gij dit niet doen, dan moet de procuratie vroeger gegeven worden teruggevraagd, opdat de kerkeraad zelf de zaak voor de hof kon brengen. Ook zullen de Broeders, al de papieren van Rustenburg moeten terugvragen van Ds Goddefroy.

Advocaten procureurs

De Broeders zullen moeten onderzoeken, wie de procureurs en Advocaten zijn, om daarna met hen te overleggen.

1. Wie moet dagvaarden? De kerkeraad als lichaam of de kerkeraad daartoe geprocuereerd door de Gemeente of andere leden de gemeente voorzien van procuratie.
2. Wie moeten gedagvaard worden? De Algemene Commissie der Nederd Herv of Gereformeerde Kerk, of de kerkeraad te Rustenburg, gezamentlijk of ieder lid afzonderlijk.
3. Moet de zaak gebracht worden voor het rondgaan hof, of voor het volle hof.
4. Wanneer geprocedeeren moet worden kerk, pastorie en alle ander onroerende goederen en eigendommen der Neder Herv kerk. boeken, papieren en roerende goederen aan de kerk behorende legaat van wijlen Mejuffrouwe Wagner. Schadevergoeding van £1000 of meer voor geleden schade, moeiten en lasten enz.
5. Ten opzichte van het legaat van wijlen Mejuffrouw Wagner dat geplaatst is bij de Board of Executors (nu in liquidatie) moet

worden gevraagd of de kerkeraad een claim voor 17 Februari moet indienen, dan wel of hij de zaak kan laten berusten en terugvragen van de Nederd Herv of Geref kerk.

C. Aan Ds Goddefroy moeten de Broeders vragen: 1. De notulen gedurende zijn consulentschap. 2. De Register der gedoopten en aangenomen lidmaten gedurende zijn consulentschap. 3. Waar de gelden geplaatst zijn in 1890 door Broeder Esterhuyzen gestort.

(NHKA G 2/1/2/3)

Van die gesprek met Goddefroy en ouderling C J Joubert het J A Esterhuyzen op 1 April 1892 aan die kerkeraad verslag gelewer. Volgens ouderling Esterhuyzen het Goddefroy daarop gewys dat die Trichardfonteinse saak voorkeur geniet en versoek dat Rustenburg-gemeente die uitslag van die hofsaak afwag. Die Trichardtfontein-saak moes as toetsaak dien in verband met die hele eiendomskwessie. Die kerkeraad het die raad van Goddefroy gevolg, maar het die gemeente gereeld oor die stand van sake ingelig. Toe die Trichardfonteinse-saak vanweë Goddefroy se siekte uitgestel is, het daar stemme van ongeduld in die gemeente opgeklink (NHKA G 2/1/2/3). Ten spyte van die toenemende ongeduld het die gemeente op die uitspraak van die hof in sake die Trichardfonteinse-saak gewag en op 8 Julie 1893 is in die kerkeradsvergadering berig:

Door het Hooggerechtshof der Zuid-Afrikaansche Republiek is de Hervormde kerk van Trichardsfontein in het gelijk gesteld in haar geding met de Nederd. Hervormde of Gereformeerde kerk.

Met het oog hierop heeft de Algemeene Commissie der Ned Hervormde Kerk aanbevolen geen stappen verder te doen tot het verkregen van andere eigendommen.

(NHKA G 2:1/2/3)

Die meningsverskil wat hierop in die kerkraadsvergadering gevolg het, is teken van toenemende ongeduld. Sommige ouderlinge het voorgestel dat die kerklike eiendomme dadelik met 'n hofbevel geëis word, terwyl Van Belkum en ouderling J A Esterhuysen gemeen het dat die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente eerder tot skikking genooi moes word. Die kerkraad het hierin Van Belkum se raad gevolg en besluit om die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente tot skikking van die eiendomskwessie uit te nooi. Verder moes elke ouderling en diaken 'n naamlys opstel van lidmate wat glad nie aan die vereniging deelgeneem het nie. Dit het later geblyk dat ongeveer 200 mans lidmate nie aan die vereniging deelgeneem het nie. Op 10 Julie 1893 het die kerkraad van die Nederduitsch Hervormde Gemeente die kerkraad van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente tot skikking uitgenooi:

Eerwaarde Heeren,

De kerkeraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente van Rustenburg in dezen optreden als vertegenwoordigende de lidmaten der Nederduitsch Hervormde Kerk in het district Rustenburg: Gezien hebbende de uitspraak van het Hooggerechtshof der Zuid-Afrikaansche Republiek in zake het proces der Nederduitsch Hervormde Gemeente van Trichardtsfontein tegen de Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Gemeente aldaar:

Overwegende dat de eigendommen der Nederduitsch Hervormde Gemeente van Rustenburg nog altijd in uw bezit zijn:

Overwegende dat het de begeerte is der leden der Nederduitsch Hervormde Gemeente weer in het bezit terug te krijgen:

Overwegende dat het wenschlijk is, deze overgave langs vreedzamen en minnelijke weg te doen geschieden:

Heef de eer u uit te noodigen, den kerkeraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente van Rustenburg in het bezit te stellen van al de eigendommen haar toebekomende vooraf op onderhandeling over de overgave zijn gevoerd dan in de kerkeraad den Nederduitsch Hervormde Gemeente genoodzaakt den wettelijken weg in te slaan tot het verkrijgen van die eigendommen.

(NHKA G 2/1/2/3)

Op 14 Augustus 1893 is die brief van die Nederduitsch Hervormde Gemeente tydens die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerkraadsvergadering voorgelees. Die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente het die versoek om die eiendomskwessie te skik, afgewys en die kerkraadsvergadering van die Nederduitsch Hervormde Gemeente het op 15 Augustus 1893 hiervan kennis geneem. Selfs tydens dié vergadering het ouderling J S Esterhuyzen voorgestel dat die skikkingspoging nie laat vaar moes word nie. Met 'n meerderheidsbesluit is beslis om die hof te versoek om oor die eiendomskwessie tussen die twee gemeentes te beslis.

Op 17 Augustus 1893 laat die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg die verenigde gemeente dagvaar en het die volgende geeis:

1. Teruggawe en afstand doen van eiendomme binne 'n tydperk wat deur die Hof bepaal moet word.
2. Terugbetaling van alle gelde ontvang ten opsigte van die Wagner-legaat, asmede alle ander gelde wat die eisende gemeente toekom, met rente.
3. Betaling van £1000 (eenduisend pond) skadevergoeding...

(Pretorius 1986:531)

Op Maandag, 2 Oktober 1893 is die saak verder gevoer:

De Br ouderlingen leveren de procuratie in geteekend door ongeveer 200 manslidmaten, waar door de kerkeraad gemachtigd word te procedeeren. Men besluit zoo mogelijk tegen November te dagvaarden en nu reeds eene Commissie te senden, die de zaken in Pretoria met de Advocaten zal zochten in orde te brengen.

(NHKA G 2/1/2/3)

Van Belkum het op 24 November 1893 'n brief aan die kerkraad van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente geskryf, wat in die vergadering van 23 Desember 1893 deur ds Hefer voorgelees is. In die brief het Van Belkum weer eens 'n skikking voorgestel. Die poging tot skikking was 'n gevolg van die besluite van die Algemene Kerkvergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk van November 1893. Tydens die betrokke Algemene Kerkvergadering van 1893 was die polemie rondom die eiendomskwessie, veral ten opsigte van Rustenburg, steeds in die brandpunt. Dit was ook die eerste Algemene Kerkvergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk wat Van Belkum na sy aankoms in die Zuid-Afrikaansche Republiek bygewoon het. Reeds by die geleentheid is hy tot skriba van die Algemene Kerkvergadering verkies, 'n pos wat hy vir baie jare sou beman en waar hy aan die Nederduitsch Hervormde Kerk 'n diens van onskatbare betekenis sou lewer (vgl NHKA 1893; *De Hervormer* 1928).

Van Belkum en ouderling Esterhuysen het uitvoerig oor die eiendomskwessie te Rustenburg verslag gelewer. Ouderling Esterhuysen het gemeld dat die saak nog nie afgehandel is nie en verwys na die skikkingspoging van November 1891, die briefwisseling tussen Van Belkum en Hefer en ook die brief van Julie 1893 waarin die eiendomme teruggeeis word. Nadat Van Belkum die briewe aan die vergadering voorgelees het, het ouderling Esterhuysen gestel:

Wij moesten wel besluiten om te procedeeren. Onse kerkraad was altijd bereid tot eene schikking – maar men heeft ons niet gerekend.

Tenzij de kerkeraad der Vereenigde kerk, die belediging terug neemt, kunnen wij niet schikken. Wij hopen echter dat de Vereenigde Gemeente den kerkeraad tot schikken zal dwingen.

(NHKA 1893:11)

Goddefroy reageer op die briewe en het aan ouderling Esterhuysen die vraag gestel of Rustenburg aan die vereniging deel geneem het. Hierop het Esterhuysen gereageer:

Ruim 200 mans-lidmaten hebben voor de vasstelling der wet gezegd, wij willen niet. Veertien dagen voor de vaststelling heb ik een diaken gevraagd: Zijt gij zeker dat de gemeente met die wet eens is? Zijn antwoord was: Neen! Ik heb ook al gezegd: laat ons de wet bekend maken.

(NHKA 1893:11)

Van Belkum het hierby aangesluit en gestel:

Ruim 200 manslidmaten hebben geprotesteerd en voorts nooit deelgenomen in de Vereenigde Kerk, maar altijd gekerk by Ds Smits, Ds Goddefroy of later bij hem.

(NHKA 1893:12)

Ouderling H Joubert het ook na die verwarring wat onder lidmate bestaan het, verwys. Hy stel dat Ds van Warmelo en Bosman vier dae voor die vereniging by ds Smits se emeritaatsaanvaarding in Rustenburg teenwoordig was. Twee dae voor die nagmaal is die kerkwet bekend gemaak en die gemeente se ontevredenheid het toe merkbaar geword.

Dadelijk zijn memories gemaakt om sommige artikelen veranderd te krijgen. Deze memories zijn aldus beantwoord: 'Mij is opgedragen u memorialisten te antwoorden: de wet blijft onveranderd en de Kerkeraad moet rondgaan om de gemeente te bevredigen. Zoo schreef Ds. van Warmelo, de scriba.

(NHKA 1893:12)

In die Algemene Kerkvergadering van 1893 het Goddefroy die afgevaardigdes aangespoor om nogmaals te probeer skik. J J Botha, H Joubert en Van Belkum was dit eens dat dit nie meer moontlik was om te skik nie. Van Belkum merk op:

Wij worden tot proces gedwongen. Op de laatste gehouden vergadering der Ver. Kerk te Rustenburg is, waar ik vernomen heb, gezegd, laat men eerst dagvaarden.

(NHKA 1893:15)

Dat Van Belkum hom weer tot 'n skikking gewend het, was 'n gevolg van die Algemene Kerkvergadering in 1893 en dit het met sy brief van 24 November 1893 aan die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerkraad duidelik geword:

Weleerwaarde Heere,

Nog eenmaal wenst de kerkeraad der Neder. Hervormde Gemeente zich tot u met de uitnoodiging om een Commissie te benoemen om te trachten met eene Comissie onzerzijds de quastie over de kerkelijke eigendommen te Rustenburg langs vredelieweden weg op te lossen.

Wel heeft onze kerkeraad in zijn brief van den 10e Juli ll. geschreven, dat hij genoodzaakt zou zijn, den wettelijken weg in te slaan tot het verkrijgen der van de Hervormde Gemeente van Rustenburg

toekomende goederen, maar hy wil dit niet doen, voor en aleeer het uiterste is beproefd om een proces te vermijden.

Wij worden daartoe gedringen:

Door het besluit van den Volksraad, 24 Juli 1893, genoem en aan U bekend, aan welken wensch wij geheel willen gehoor gevend.

Door het advies van onze Algemene Vergadering waarvan wij de eer hebben eene copie u by deze toe te zenden.

Het is onze ernstige wil om deze quastie langs medeliewende weg op te lossen en stellen u daarom voor, dat Ueerw eene Commissie benoem, liefst en zoo mogelijk bestaande uit leden der Hervormde Kerk, die tot de Vereeniging zijn toegetreden, welke eene Commissie uit onze gemeente voor of op de 26 December 1893 kan ontmoeten.

Aan deze Commissie opdracht en volmacht te geven om eene overeenkomst te sluiten over de kerklijke eigendommen, natuurlijk zondere eenige praejudicie opzichten de rechtsquaestie gelijk ook wij onze Commissie daarvan zullen voorzien.

(NHKA G 2/1/2/3)

Die dagvaardiging deur advokaat Buskes is op advies van die Algemene Kerkvergadering weer eens uitgestel en Van Belkum het dit so aan die kerkraad tydens die kerkraadsvergadering van 23 Desember 1893 verduidelik. Die besluit vir die uitstel is onder andere deur Van Belkum en die afgevaardigdes na die Algemene Kerkvergadering, J A Esterhuysen, H Joubert, J J Botha en J H Boshoff, bepleit. Die eiendomskwessie het op die stadium 'n konsoliderende uitwerking gehad. Tussen ouderling Esterhuysen en Van Belkum het daar goeie samewerking bestaan, maar dit sou mettertyd verander. Die kerkraadsvergadering van die verenigde gemeente het die brief, waarin voorgestel word dat 'n kommissie benoem moes word, na die gemeentevergadering van 23 Desember 1893 verwys en daar is besluit:

De Vergadering acht het geheel onmogelijk aan het verzoek van den Kerkeraad der thans bestaande Nederduitsch Hervormde Gemeente

Rustenburg te voldoen. De Vergadering heeft geene vrymoedigheid om eene Commissie uit genoemde Gemeente over de Kerkeigendomme te onderhandelen. De Vergadering beschouwt dat zij door aan dit verzoek te voldoen de ontstaande scheuring slechts bekragtigen en de onmogelijkheid eener broederlijke toenadering bewerkstellen zal. Daar zij echter vuriglijk begeert dat de scheuring geweerd worde en zich overtuigd houdt, dat verwydering der scheuring de éenige uitweg is uit de voorhande moeilijkheden, het eenige middel om duurzamen vrede te bewerken en de gunst van God over Land en Volk te verkrijgen, zo draagt zij aan den Kerkeraad op de thans bestaande Hervormde Gemeente Rustenburg nogmaals de broederhand te reiken: haar mede te deelen, dat de Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Gemeente Rustenburg even gelijk de Kerkeraad van de Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Gemeente genegen is alle uitgetredene broeders en zusters met bereidwilligheid inden boezem der Gemeente te ontvangen. Ook draagt zij aan den Kerkeraad op om de uitgetredene broeders – de thans bestaande Hervormde Gemeente te verzoeken alle bezwaren, welke zij tegen de Vereenigde Kerk mochten hebben en die als redenen hunner uittreding mochten gelden aan genoemden Kerkeraad te noemen; ten einde alzoo te mogen overwegen of er niet maatregelen kunnen worden genomen, om de bezwaren uit den weg te ruimen en den zoo zeer gewenschte vrede tot stand te brengen.

(NHKA G 2/1/2/3)

Dit is duidelik uit die brief dat die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente 'n ander beeld van die vereniging gehad het. Volgens hulle moes die bestaan van die Nederduitsch Hervormde Kerk as skeuring beskou word. Hulle het veronderstel dat die Hervormde Kerk opgehef is, en dus nie met die kerk as *universitas*, soos dit deur Trichardfonteinse hofsaak uitgewys is, rekening gehou nie. Die kerkraad van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg het nou geen

ander keuse meer gehad as om hom op 'n hofuitspraak te beroep nie (NHKA G 2/1/2/3). Die gevolg was dat die regsadviseurs versoek is om die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente te dagvaar om die kerklike eiendomme terug te gee.

Dit het die kerkraad van die verenigde gemeente genoodsaak om op 30 Januarie 1894 in 'n buitengewone vergadering byeen te kom. Tydens die vergadering:

... word voorgelezen een aanschrijving van den zich noemende Ned. Herv Gemeente Rustenburg, eischende voor of op 30 Januarie 1894 afgifte van Kerk, Pastorie, Kerkeraad, Registers...

(NHKA G 2/1/2/3)

Die vergadering besluit dat daar nie aan die skrywe voldoen kan word nie en behandel voorts 'n brief van 82 lidmate uit die wyk van ouderling D G Grobler. Volgens die brief is hulle diep teleurgestel oor die besluit van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde gemeentevergadering op 23 Desember 1893. Hulle is ten gunste van 'n broederlike skikking en indien moontlik hereniging. Voorts word verklaar dat hulle geensins ten gunste van die regsproses is nie en dat die kerkraad geen steun van hulle moet verwag nie. Die vergadering benoem egter 'n kommissie om met die lidmate oor hulle gedrag in gesprek te tree. Op 31 Januarie 1894 het die vergadering die volgende kommissie aangewys om as verweerders in die hofsak op te tree: ds J C Hefer, J H Barnard (ouderling), J J Meyer (ouderling) en P J Geysler (oud-ouderling). Die saak het op 25 Februarie 1895 voor hoofregter J G Kotze, dr E J P Jorissen en G T Morice gediën, terwyl G A Buskes namens die Hervormde Kerk opgetree het. Op die kerkraadsvergadering van die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg op 20 April 1895 het Van Belkum Buskes se telegram voorgelees: '*... de kerkzaak ten voordeele der Ned Hervormde Gemeente was besluit*' (NHKA G2/1/2/3) en tydens die gemeentevergadering van die Nederduitsch Hervormde Gemeente het Van Belkum die uitspraak weer gelees terwyl: '*... de uitspraak van de Hof met groote stilte én met blijdschap wordt aangehoord*'.

Vanuit alle oorde het gelukwensinge gekom onder andere van W J Fockens op 15 Junie 1895 (NHKA:Sarkady L VI/7).

Die uitspraak deur regter Kotze het teruggegryp na die regsbeginsels wat in die Trichardsfontein saak deurslaggewend was (vgl Botha 1961:10 ev). Van die getuies wat namens die Nederduitsch Hervormde Kerk getuig het, was onder andere J A Esterhuysen, W J Esterhuysen en J S Esterhuysen. Tydens die gemeentevergadering van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk op 3 Mei 1895, neem die gemeente kennis van die hofuitspraak en word sewe voorstelle voorgehou:

No. I. Wil verzet tegen uitspraak.

No. II. Wil eerbiediging van uitspraak, doch verlangt uitbetaling van geld aan verbeteringen besteed.

No. III. Wil onderwerping aan uitspraak, doch Commissie naar Regeering afvaardigen, vragende om stoffelyke bydragen ter bouwing van Kerk en Pastorie.

No. IV. Wil lydelijk verzet; protesteeren tegen uitspraak doch onderwerping om Christus wil, verder twee Commissien aanstellen.

Met opdracht ondersteuning van Regeering te vragen.

Met opdracht om met de Hervormden te onderhandelen over reparatie van Kerk en Pastorie en Wagner legaat.

No. V. M. Robinson en A. Pretorius, voorsteller en secondant: -Dat een Commissie van 7 leden gekozen worde ten einde by de HEd. Regeering aanvraag te doen om zeker stuk grond ten dorp Rustenburg voor 't bouwen van een Kerk en Pastorie, alsmede geldelyke ondersteuning tot opbouw van dezelve; en daarvan rapport te doen aan de gemeente by gelegenheid van het a.s. Nachtmaal in Juli. Insgelyks een Commissie van 7 leden te benoemen ten einde den finantieelen toestand der gemeente sedert het tot stand komen der Vereeniging op te maken en daarvan met de Juli Nachtmaal aan de gemeente verslag te doen.

Intusschen behoudt de gemeente zich het recht voor, later na inwinning van rapport harer Commissien over hare zaak finaal te besluiten en te handelen.

(Gerdener 1930:202)

Die meeste voorstelle is egter laat vaar en die gemeente neem die voorstel van Robinson en Pretorius aan. Die Hervormde kerkraad het, nadat hulle van die uitslag verneem het, besluit: ‘... dat de kerkeraad den 13 en Julie bijeen zal komen te Rustenburg, om tegenwoordig te zijn bij de overgifte der eigendomme’ (Gerdener 1930:202). Die eerste tekens van spanning tussen J A Esterhuysen en Van Belkum het ook in die tyd duidelik geword. Ouderling Esterhuysen het direk na die opening van die kerkraadsvergadering gevra of die Hervormde Kerk hom berus by die hofuitspraak. Die aanleiding tot sy vraag was die uitstel wat Van Belkum aan ‘n Kommissie van die verenigde gemeente verleen het. Laasgenoemde het versoek dat die eiendomme op ‘n latere stadium oorgedra word. Van Belkum het sy optrede verduidelik:

Zaterdag 6 Junie zijn de Heeren J Brink, Landdrost, en W Robinson bij hem gekomen en hebben hem medegedeeld, dat de Neder Hervormde of Geref Gemeente genegen was om de goederen af te geven en daartoe hun beiden met den Heer J Geysler volmacht had verleend.

(NHKA G 2/1/2/3)

Tussen Van Belkum en J A Esterhuysen het ‘n debat gevolg waarin Esterhuysen die toestemming van Van Belkum veroordeel het. Hy was van mening dat Van Belkum daardeur die staat se beskerming prysgegee het en stel voor: ‘*Het uitstel verleend door den Voorzitter aan Landdrost Brink, word door den kerkeraad afgekeurd*’ (NHKA G 2/1/2/3). Dit blyk egter dat die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente nie aan al die hofbevele, soos die oorbetalings van die Wagner-legaat (£1600), kon voldoen nie. J A Esterhuysen het voorgestel dat die helfte betaal word en

die kerkraad besluit dat ten opsigte van die saak 'n skikking voorgestel kan word. Op 4 November 1895 word die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk:

...verzoeken deur Ueerw [NH Kerkraad-CP], dat uwe Commissie op Maandag den 25 en November 1895 10 uur des morgens in de Consistorie der kerk aanwezig zijn om met onze Commissie eene regeling op te trekken, die wanneer goedgekeurd door de gemeente aan alle geschillen definitief een einde zal kunnen maken.

(NHKA G 2/1/2/3)

Die byeenkoms tussen die twee kommissies het egter misluk en dit blyk dat die skikkingspogings vir eers gelaat word, totdat die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk aan die hofbevel uitvoering gegee het. Selfs na die mislukte skikkingspoging het die kerkraad onder invloed van Van Belkum 'n tegemoetkomende gees geopenbaar. Die Hervormde kerkraad het van die tegemoetkomende gees in sy skrywe aan die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk bewys gelewer:

Evenwel zijn wij bereid, ook uw werk aan de kerk te waardeeren en U daarvan een in ons oog allezins billijke vergoeding toe te kennen, omdat wij niet zijn als het graf, dat onverzadiglijk is.

Wij wenschen als Broeders met U te handelen: wij wenschen eene verder behandeling van alle haakplekken door het Hof te voorkomen en stellen u daarom voor:

Wij nemen aan, dat de door U uit het Wagner-legaat ontvangen gelden gebruikt zijn voor de verbetering van het kerkgebouw en zullen dus de uitbetaling daarvan niet vorderen, maar U die gelden als vergoeding voor gemaakte uitgaven toekennen.

Wij staan echter op de uitbetaling de ons door het Hooggerechtshof toegekende schadevergoeding voor huishuur van Ds Jac Van Belkum ad £405.

Wij eischen niet dat gij ons die som aanstonds in contant geld uitbetaald maar rekening houdende met uwe moeilijke omstandigheden zullen wij ons tevreden stellen met een schuldbewijs betaalbaar over drie, zes of twaalf maanden naar uw goedvinden.

(NHKA G 2/1/2/3)

Dieselfde tegemoetkomende gees het tydens die gemeentevergadering van 3 April 1896 geheers toe die gemeente instem om die: ‘...*geldelijke afrekening aldus te regelen, dat geen der beide partijen iets zal betalen*’ (NHKA G 2/1/2/3).

Op 6 April 1896 het die twee kommissies van die kerke ontmoet en is ooreengekom:

Overeenkomstig den wensch uitgedrukt door Z. Hed. den Hoofdrechter in deze Republiek in zijne uitspraak d.d 13 April '95 – met het oog op de noodzaakelijkheid om in deze voor land en volk zware dagen, eendracht te bevorderen en vrede te bewaren of te herstellen is besloten, dat van dit oogenblik af beide gemeenten geene rekening met elkander meer hebben. De Ned. Herv. Kerk wordt gesteld in het bezit van alle losse goederen in de kerk. De Ned. Herv. of Geref. Kerk wordt in het bezit gesteld van de ontvangen gelden van het Wagner-legaat. De Ned. Herv. Kerk betaalt geen schadevergoeding voor de reperatie aan kerk en pastorie gedurende de jaren 1886-1895 gedaan. De Ned. Herv. of Geref. Kerk betaalt niet uit het bedrag voor huishuur volgens uitspraak van het Hof.

(Pretorius 1986:537)

Die veranderde gees in die skikkingsvoorstel moet toegeskryf word aan ‘n nuwe krisis wat kerk en volk getref het, naamlik die Jameson-inval op 2 Januarie 1896 (vgl Pakenham 1988:1 ev; Van Niekerk 1985:81 e.a.). Vir Van Belkum is daar by die heersende stryd op die kerklike en staatkundige gebied, nog ‘n strydpunt bygevoeg. Hy moes ook die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg se aansprake teen

die owerheid van die Zuid-Afrikaansche Republiek beskerm. Die stryd het sy aanloop reeds met die stigting van Rustenburg gekry.

3.1.2 Erwekwessie

Rustenburg is van die oudste Afrikanerdorpe en groeipunte van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika en soos met ander Voortrekkerdorpe, byvoorbeeld Potchefstroom en Pretoria, het kerkstigting en dorpsstigting saamgeval. Volgens Engelbrecht (1950:12) het die Volksraad die plase *Kafferskraal* en *Witpensfontein* op 22 Januarie 1850 aan die Nederduitsch Hervormde gemeente aldaar toegeken. Dié toekenning het op 'n versoekskrif gevolg:

...van den kerkenraad van Magaliesberg geteekend door twee hondert en zestig zegge 265 perzoonen vraagende aan den Ed. Raad een plaats onbebouwd voortyds behoorende aan den heer H C W Vermaas tot opbouwen van een Gereformeerde kerk.

(Breytenbach & Pretorius 1949:113)

Die versoek is toegestaan op voorwaarde dat die een helfte van die erwe vir die kerk sou wees en die ander helfte deur die publiek gekoop kon word, dat die kerkraad die volle reg sal behou '...om nimmer een kantien of openlijke taphuis' toe te laat nie en die dorp, as dit nodig sou wees, onder die bestuur van 'n landdros geplaas moes word. Aan die voorwaardes het die volksraad ook verder bygevoeg dat indien Vermaas weer na die gebied sou terugkeer en dit blyk dat hy hom aan geen misdadig gemaak het nie, hy 'n ander stuk grond in die plek van die twee genoemde plase kon kry. Volgens die volksraad moes drie lede naamlik, A W J Pretorius, P F J Pretorius en J F van Stade '...met de leeden van de kerke colegie zal gaan om na de geschikste gelegenheid te zien voor den aanleg (der) kerkplaats' (Breytenbach & Pretorius 1949:113). In die daaropvolgende jaar, 5 Mei 1851, het die volksraad 'n versoekskrif van H C W Vermaas behandel:

...om de vervalde plaats voormaals aan hem behorende en gekomen tot een kerkplaats volgens Raadsbesluit op versoek der gemeente van Magaliesburg aan hun toegestaan. De Raad de saak verder in overweging genomen hebbende, heef de Edele Raad aan H C W Vermaas 2 erven toegekent die voor publieke eindens uitgehouden is.

(Breytenbach & Pretorius 1950:27,28)

Vermaas het uiteindelik nie die twee erwe in besit geneem nie, maar is deur die volksraad met £100. 00 (eenhonderd-pond) vergoed. Volgens die volksraadsbesluit van 15 Junie 1852, het die volksraad 'n derde van die bedrag uit die staatskas betaal en die andere twee-derdes moes deur die kerkraad betaal word. Indien die kerkraad nie daartoe instaat was nie, sou die twee erwe soos per besluit as kompensering beskou word (Breytenbach & Pretorius 1950:72,73).

Engelbrecht het aangedui dat die plase *Kafferskraal* en *Witpensfontein* in April 1843 aan H C W Vermaas toegeken is. Wulfsohn (1992:3) meld egter:

A most determined search in the Archives of the Deeds Office in Pretoria and the Nederduitsch Hervormde Archives in the same city, could not reveal any evidence that these farms had been donated by the Volksraad to the Hervormde Kerk. To compound the mystery, no mention could be obtained of farms with the basic name of Zwarwitpensbokfontein or any derivative thereof.

Hendrik Cornelius Wilhelmus Vermaas, waarna verwys word, was 'n grootwildjagter in die Rustenburg omgewing en later veldkornet in die Rustenburgse distrik. Die vroegste melding van H C W Vermaas word deur die Franse ontdekkingsreisiger, Adulphe Delegorgue, gemaak:

In the course of my journey I crossed the Mooi-Rivier several times. Up near the source, I outspanned close by the dwelling of Mr Vermaes who was unfortunately away with his family.

(Webb 1997:171)

Delegorgue gaan voort en vertel van die noue ontkoming wat Vermaas en sy seuntjie met 'n leeuwyfie gehad het; hy het met sy terugkoms dit aan Delagorgue bevestig. Ten tye van die ontmoeting met Vermaas was die enigste erkende gesag, wes van die Drakensberg, dié van Hendrik Potgieter. Andries Pretorius sou eers na die anneksasie van Natal in 1847 na die Transvaal vertrek. Van 'n erkende en sentrale gesagsliggaam was vir eers nie sprake nie. Op 20 Maart 1849 het die Volksraad aan die Olifantsrivier vergader en tydens dié vergadering is die gedagte geopper dat eenheid onder die drie groepe Voortrekkers, Potgieter, Burger en Pretorius, bewerk moet word. Die Potgieter-groep het nie die eenheidstrewer ondersteun nie en het volgens De Jong (1993:51) die vergadering voor sy einde verlaat. Twee maande later, op 22 en 23 Mei te Derdepoort, het die eenheidstrewer weer misluk. Ofskoon die aanwesiges besluit het om '*Vereenigde Band van de geheele maatschappij aan deze zijde van de Vaalrivier*' te skep, het die afwesigheid van Hendrik Potgieter die strewer gedoem. Versoening sou eers in 1852 bereik word. Die gebrek aan 'n sentrale owerheidstruktuur in 1849-1852 verklaar ook die gebrek aan 'n administratiewe struktuur. Die volgende melding van H Vermaas is in 1849 toe *Een waaren en waarachtige Emigrant*, aan A W J Pretorius op 17 September skryf:

Veel geachte en Wel. Edele Heer A W J Pretorius, thans president van het Volksraad, en meede de andere heeren van het Volksraad, hiermeede bevindt ik my verpligt, terwyl ik een waare en waarachtige emigrant ben, om u Edelens alle met eenige dingen bekend te maaken en zelfs eenige vragen te doen. Op den 6 Aug 1849 wierd A van der Colft na den Landeros Lombart gebragt door H Vermaas en

Delport, beschuldig met diefstal van paarden gepleegd in het distrik Winburg van twee publieke verraders.

(Pretorius & Kruger 1937:392)

Die skrywer tree in die bres vir wat hy meen 'n onreg is wat teen A van der Colft gedoen is. In sy betoog meld hy die volgende:

Nu is myn vraag: voor een tyd geleden wierd H Vermaas aangeklaagd voor verraadt door A van der Colft en P Scholtz, en het wierd hen zoo ver voor het hof bewezen dat Lombart H Vermaas onder 500 Rds borgtog stelde. Wat ben van de zaak geworden? H Vermaas wierd opening gegeve om alle gronden van hem tot geld te maken en na den Colonie te vertrekken.

Die volksraadsnotules maak ook melding van die saak waarin Van der Colf, Lombard en Vermaas betrokke is, maar dit blyk verder dat Vermaas nie die republiek verlaat het nie, maar hom in die omgewing van Potchefstroom gevestig het; verder word dit ook uit die kassiersverslag aan die Volksraad duidelik dat Vermaas wel die transport op die twee erwe in Rustenburg betaal het. Vermaas sowel as sy seun was lede van die volksraad en het dus nie soos die brieffskrywer beweert die plase verkoop en na die kolonie gevlug nie, maar hulle in Rustenburg en Potchefstroom omgewing gevestig. Die grondtransaksie tussen die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg en die Volksraad het tydens Van Belkum se diensyd weer ter sprake gekom. Trouens, Van Belkum se diensyd te Rustenburg is gekenmerk deur 'n stryd om eiendomme, enersyds teen die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk en andersyds teen die Volksraad.

Tydens die kerkraadsvergadering van 29 Augustus 1892 het die vergadering van die Volksraad se voorneme om 1800 erwe in Rustenburg te proklameer, kennis geneem. Die vergadering besluit hierop om die Volksraad van die kontrak tussen die kerk en die staat in kennis te stel en versoek die staat om aan die Hervormde Kerk se

aansprake aandag te gee (NHKA G 2/1/2/3). Die kerkraad het ondermeer in die skrywe verwys na:

...een omstreeks het jaar 1860 met het Gouvernement gesloten contract, van den kerkeraad der Hervormde Gemeente van Rustenburg zal worden gegeven een gelijk aantal erven, als de Regering te Rustenburg zal uitgeven.

(NHKA G 2/1/2/3)

Die Uitvoerende Raad van die ZAR-regering het op die skrywe van die kerkraad gereageer en op 31 Maart 1893 word die kerkraad versoek om verdere besonderhede van die kontrak tussen die gemeente en die regering te verstrek. Die kerkraad het versoek dat ds G W Smits die vergadering toelig oor die kontrak tussen die regering en die gemeente, waarop ds Smits onderneem het om 'n inligtingstuk saam te stel. Van Belkum kry die opdrag om, nadat hy die inligting gekry het, op die regering se skrywe te antwoord (NHKA G 2/1/2/3). Gedurende Mei 1893 skryf hy:

In antwoord op de Regeerings missive R 10203/92 en BB 256/93 heb ik de eer U te berichten dat bedoeld contract (niet omstreeks 1860 zoals ik vroeger onb[...] schreef), maar omstreeks 1864 of 1865 tusschen de Regeering en den kerkeraad der Nederd. Hervormde Gemeente gesloten, voor het tegenwoordige in het bezit is van het kerkeraad der Nederd. Hervormde of Gereformeerde Gemeente van Rustenburg en dus noch in origineele noch in transcripto door mij kan worden voortgebracht, doch dat ik na onderzoek de volgende informatie u kan geven.

(NHKA G 2/1/2/3)

Van Belkum het ook na die ontstaan van Rustenburg , wat oorspronklik op versoek van die gemeente toegestaan is, verwys en het ook van die voorwaardes aangehaal.

Die regeringsgebou sou ondermeer aan die suide van Boomstraat opgerig word en die erwe tussen die regering en die Gemeente moes gelykop verdeel word. Van die laaste voorwaarde is die toekenning van 12 erwe aan die Gereformeerde kerk 'n voorbeeld. Die amptenary van die regering het terselfdertyd aan die Hervormde Gemeente ook 12 erwe toegeken.

Die hofsak tussen die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente en die Hervormde Gemeente het die korrespondensie met die Uitvoerende Raad vir eers op die lange baan geskuif. Eers in Desember 1893 het Van Belkum die erwekwessie weer met die Uitvoerende Raad opgeneem. Soos dit eerder geblyk het, het die stryd oor die kerklike eiendomme tussen die gemeentes, ook die erwekwessie belemmer. In Van Belkum se brief word die wederkerige invloed duidelik, hy skryf dat die:

...contract niet te vinden zijn in het Archief den Ned Hervormde kerk, thans in bezit van den kerkeraad der Neder Hervormde of Gereformeerde Gemeente, mij geïnformeerd is. Dat bedoeld contract aangeteekend is op de achterzijde van het transport der plaatsen *Kafferskraal* en *Witpensfontein* (dist Rustenburg) thans uitmakende het dorp Rustenburg en dat dit transport of deze transporten, als eigendom der Hoog Edele Regeering diezer lands gevonden kan worden in het kantoor van den Heer Registrateur van Acten.

(NHKA G 2/1/2/3)

Van Belkum het hom hierin waarskynlik op die inligting van G W Smits en P J van Staden verlaat. Volgens Engelbrecht (1950:15) is P J van Staden in 1851 voorlopig as landdros van Rustenburg verkies en in die Volksraadsvergadering van 9 Augustus 1853 (Breytenbach 1950:144) is P J van Staden as landdros van Rustenburg ingesweer. Behalwe sy diens as landdros het hy ook as lidmaat van die Hervormde Gemeente van die kerklike aangeleenthede kennis gedra. Sy vader, P J van Staden, was van die eerste ouderlinge in die gemeente en een van die opstellers van die Januarie 1850 versoekskrif, die versoek tot kerkstigting, was daarom deels die gevolg van sy invloed. Vir Van Belkum was P J van Staden (jr) 'n

onmisbare bron in sy korrespondensie met die Uitvoerende Raad. Van Belkum se argumente het egter op die Uitvoerende Raad geen indruk gemaak nie en in die Uitvoerende Raad se skrywe van 15 Februarie 1894 is die gemeente se aansprake afgewys. Van Belkum het hierop namens die gemeente gereageer en die kerkraad se verbasing oor die Uitvoerende Raad se standpunt gestel veral ten opsigte van die Uitvoerende Raad se eis dat die gemeente die kontrak moet voorlê. Hy vra:

...is het de schuld der kerkeraad, dat het Uitvoerende Raadsbesluit van 6 September 1864 in de Archieven van het Gouvernement zijn zoekt geraak. Kan het de kerkeraad van Rustenburg helpen dat het transport op de Regeering ook al verloren is, zoodat de Regeering het eigendomsrecht op de dorpsgronde zelve niet kan bewijzen?

Is het wederom de schuld van de Nederd Hervormde Gemeente van Rustenburg op dit oogenblik niet in zijn bezit is, zoodat hij noch de oude notulen noch de oude reekeningen kan doorzoeken?

(NHKA G 2/1/2/3)

Van Belkum het die Uitvoerende Raad gewys op sy onwilligheid om getuienis en verklarings as bewyse te aanvaar en stel dat die president self tydens die kontraksluiting op 13 September 1864 teenwoordig was en dus ook daarvan kan rekenskap gee. Die kerkraad is ontstel oor die skrywe van 15 Februarie 1894 en Van Belkum stel dat ten einde die gemeente se regte te handhaaf, word teen die Uitvoerende Raad se besluit geprotesteer.

Dit kan nie ontken word dat die kerklike eiendomkwessie en die erwekwessie nou bymekaar aangesluit het nie. Die gemeente en Van Belkum self was gesteld daarop dat die Hervormde Kerk se regte gehandhaaf word. Tydens die kerkraadsvergadering van 12 Oktober 1894 het die kerkraad besluit dat 'n kommissie benoem word wat met die Uitvoerende Raad in Pretoria sal onderhandel. Die kommissie het bestaan uit Van Belkum, J S Esterhuysen, D G Coetzee en P J van Staden, vroeër landdros van Rustenburg. Die kerkraad het eers op 20 April 1895 weer aan die erwekwessie aandag gegee. Die uitspraak van die hooggeregshof ten gunste van die Hervormde

Kerk op 13 April 1895, het die kerklike eiendomskwessie tussen die twee gemeentes besleg. Dit het ook die aanleiding geword om die erwekwessie te bespreek.

J S Esterhuyse het tydens die kerkraadsvergadering, nadat die brief van prokureur Buskes voorgelees is, voorgestel: '*...om nu terstond by de Regeering aanzoek te doen om de quaestie over het kerkplein en de dorpserven uit den weg te ruim*' (NHKA G 2/1/2/3). H Joubert het egter gemaan tot geduld en versoek dat die saak verder geneem word sodra die dokumente, wat in besit van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk was, oorhandig is. Die voorstel het byval gevind en:

...wordt aan den Voorsitter, de BBr J S Esterhuyse en J van der Westhuysen opgedragen de belangen der kerk in deze te behartigen en desnoods er voor te waken.

(NHKA G 2/1/2/3)

In die vergadering van 26 Desember 1895 het die kerkraad die brief van die Uitvoerende Raad aangaande die erwekwessie behandel. Hierop het J A Esterhuysen voorgestel dat 'n kommissie, bestaande uit Van Belkum, J J van Rensburg en H Boshoff, benoem word met die opdrag:

...om in ruil voor het contract van 1864, de Regeering te vragen £1000, een duisend pond sterling in geld of de plaats Wildevijgeboomspruit, gelegen by Ramakokstad en verder aan de regeering te verzoeken zeker stuk grond gelegen op het hoogveld naby Koesters-fontein.

(NHKA G 2/1/2/3)

Die kommissie kon egter nie met die Uitvoerende Raad in Pretoria onderhandel nie en op aanbeveling van president Kruger, moes die saak skriftelik afgehandel word. Van Belkum meld in die vergadering van 5 April 1896 dat hy aan Kruger se advies,

uitvoering gegee het. Op 18 Julie 1896, behandel die kerkraad die brief van J Minnaar, Registrateur van Akte. Daaruit het geblyk, dat:

...de Regeering genegen is om voor de vernietiging van het contract gesloten in of omstreeks 1862 tusschen het Gouvernement der Z. Afr. Republiek en den kerkeraad der Ned. Hervormde kerk aan de gemeente toe te kennen

1. De plaats Vijgeboomspruit
2. Transport van de erf met 25 voeten grond aan alle zijden.

(NHKA G 2/1/2/3)

Hiermee het die regering dus erken dat daar wel 'n kontrak bestaan het. Die eerste wat voorgestel is, is goedgekeur maar die tweede is verwerp, omdat dit kerkplein sou vervreem en die kerkraad gee aan Van Belkum opdrag om die saak aan die Uitvoerende Raad deur te gee. Engelbrecht (1950:74) dui aan dat die Hervormde Kerk, veral ten opsigte van die tweede punt, veronreg is. Die kerkplein is wel toegeken aan die Hervormde Kerk, maar op voorwaarde dat dit ook as dorpsplein sal dien. Die Hervormde Gemeente, moes by gebrek aan dokumente, voor die eise van die Uitvoerende Raad kapituleer en tydens die gemeentevergadering van 3 Oktober 1896 versoek Van Belkum die gemeente se toestemming om:

...aan de regering der Zuid-Afrikaansche Republiek te transporteeren de plaatsen Zwartwipensbok-fontein en Kafferskraal uitmakende de dorpsgronden van het dorp Rustenburg, wanneer de onderhandelingen daarover ten genoegte van den kerkeraad zijn afgelopen.

(NHKA G 2/1/2/3)

Van Belkum se dienswerk in die gemeente Rustenburg het dus vir 'n groot deel rondom die stryd oor eiendomme gewentel; enersyds die kerklike eiendomskwessie wat uit die mislukte kerkvereniging voortgevloei het en andersyds die erwekkwessie

wat vanweë administratiewe agterloosigheid, die gemeente in stryd met die Uitvoerende Raad gebring het. Van Belkum het in die verband die Hervormde Gemeente se belange en regte verdedig, maar het hom deur die insigte van oudl J A Esterhuysen, di M J Goddefroy en C W du Toit laat lei. Indien skikking en onderhandeling geen oplossing kon bied nie, het hy die regsproses as finale oplossing gesien. Sy optrede teenoor die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Gemeente getuig van minlikheid en teenoor die Uitvoerende Raad het hy sondermeer die aanspraak van die Hervormde Kerk binne sy vermoë gehandhaaf. Nogtans het Van Belkum, ten spyte van die voortslepende eiendomskwessie en die verwickelinge op die politieke horison, soos die Jameson inval, sy dienswerk in die gemeentes georganiseer. In die kerkraadsvergadering van 8 Junie 1891 is van die eerste sake wat die kerkraad goedgekeur het, die koop van 'n seil wat as vloer in die pastorie moes dien en nadat die eiendomme terugbesorg is, het die kerkraad dadelik aandag aan die herstel van die kerkgebou en pastorie gegee. Die gemeente se gang is verder bestendig deur gereelde eredienste en voorts is die gemeente in sewe wyke verdeel naamlik: Sterkstroom, Steenrivier, Rustenburg, Pilansbergen, Elandsrivier, Swartruggens en Hoogeveld. Op 'n vraag van oudl A Botha hoe met lidmate, wat nog in die verenigde gemeente is, gehandel moet word, het die vergadering besluit:

Van de zulken te vragen, dat zij hun bedankbrief inzenden bij den kerkraad den vereenigde kerk en zoo nodig hunne attestatie zullen opvragen'

(NHKA G 2/1/2/3)

Na die oplossing van die eiendomskwessies het die verwydering tussen Van Belkum en J A Esterhuysen ongelukkig groter geword. Van Belkum het egter ook met ander ongelukkighede te doen gekry soos dit uit sy brief aan die Rustenburgse kerkraad van 29 April 1899 geblyk het. Daarvolgens is daar 'n element in die gemeente wat stel: *'...de leeraar is een vriend der ryken alleen en hij is een leugenaar want hy doet geen huisbezoek'*. Die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog (1899-1902) het egter die situasie van die gemeente en die leraar radikaal verander.

Van Belkum se dienswerk was, soos dié van sy kollega M J Goddefroy, in die die eerste jare van die gemeente, gerig op die handhawing van die Hervormde Kerk en die reorganisasie van die gemeentes (vgl Botha 1981:53). Die beslegting van die eiendomskwessies in die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg het nogtans vir Van Belkum en die gemeente baie minder probleme opgelewer. Dit was ook die geval met die kombinasie-gemeente, Marico.

3.1.3 Die Nederduitsch Hervormde Gemeente Marico

In die Nederduitsch Hervormde Gemeente Marico het Van Belkum met soortgelyke probleme te doen gekry. Die verbintenis tussen die Marico-gebied en Rustenburg strek sover terug as November 1857 toe die Malopo en Marico gebiede onder Rustenburg-distrik geplaas is. Kerklik het Marico egter nog vir jare onder Potchefstroom geval en tot in 1875 het ds Dirk van der Hoff ook daar sy dienswerk verrig. Hoewel Diederik Coetzee reeds in 1858 by die aankoop van die plaas *Hazenjacht* dorpsstigting in die oog gehad het en verskeie pogings daartoe aangewend het, is die dorp Zeerust eers in 1866 aangelê (Rex 1971:169 ev). Op 30 Julie 1866 het Diederik Coetzee verklaar:

Ik Diederik Jacobus Coetzee, ziende de noodzaaklikheid van een Dorp, voor onzen handel, Kerk en school en nademaal wy geen dorp door ons geacht Gouvernment hebben kunnen verkregen zoo wil ik de plaats Hazenjacht met voldoent weyveld voor het dorpsvee uitgeven en ook zal ik een lap grond present doen aan de Nederduitsch Hervormde Kerk, en ook een lap grond voor eene markt en Kantoor.

(Rex 1971:177)

Diederik Coetzee het deurlopend in sy korrespondensie verwys na die behoefte aan 'n kerkgebou. Op 27 Augustus 1866 het hy in sy brief aan M W Pretorius die dorpsstigting verder gemotiveer deur te wys na die betekenis wat die dorpsstigting vir

die voortgang vir die kerk beteken het. Volgens hom: ‘...zal hier Kerk wees door Van der Hoff en dan is de menschen van plan om ofer de Kerk te werk om een aanvang te nemen met bouwen’ (Coetzee, in Rex 1971:193). Die oprigting van die kerkgebou het goed gevorder en op 2 Februarie 1870 het Diederik Coetzee en sy vrou die skenkingsakte aan die gemeente oorhandig:

Het is hiermede kennis aan allen en een ieder die het moge aangaan dat de ondergetekende Diederik Jacobus Coetzee en Maria Isabella Coetzee bijde hunne hoedangiheid als wettig en gemeenschappelijke egtgenoten op hunne vast Eyendommen beraadslagen, zoals zij bij deze doen en overeen zijn gekoem om eenen gescheynk te gefen aan de Nederduits Hervormde Gemeynthe van het destriek Mariko zeeker stuk grond afgemerkt op het algemene plaan van het dorp Zeerust tot een ewigdurende eygendom om daarop een Kerk te laten bouwen onder de naam Nederduits Hervormde Kerk. En wel onder de volgende voorwaardes en condities:

1e Dat genoemde stuk grond zooals op de algemene plaan is afgemerkt een ewig durende eygendom zal zijn en blijf aan de N. D. H. Kerk te Mariko.

2e Dat genoemde stuk grond nog een gedeelte daarvan door het bofengenoemde gemeynthe niet kan of mogen ofer gemaak worden aan enige ander kerken of Genootschapen.

3e Genoemde stuk grond sal geregistreerd worden op de N. D. H. Gemeynthe van het distr. Mariko zoodra sy het begeer.

4e Alle kosten tot verkrijging van Transport zal door het Gemeynthe moeten betaald worden.

5e Deze gescheynk is geschied onder een nomminale somma van een pond sterling.

(Rex 1971:196, 197)

Die gemeente het dus voor formele stigting, wat op 12 Junie 1871 deur die Kommissie van die Algemene Kervergadering goedgekeur is, sy eie kerkgebou in gebruik geneem (Rex 1971:198). In April 1875 is die eerste predikant, ds J C de Vries, onder voorsitterskap van ds Van der Hoff, beroep (Rex 1971:202). Die mislukte kerkvereniging het egter die gemeente van sy eiendomme vervreem en Van Belkum moes, soos in Rustenburg se geval, om die gemeente se eiendomsreg stry (vgl Pretorius 1986:538). Nadat Van Belkum en sy gesin op 27 Mei 1891 aangekom en hy op 30 Mei gepreek het, het hy na Rustenburg vertrek. Hy het na sy bevestiging deur ds Goddefroy op 5 Junie, op 14 Junie 1891 sy intrepreek op Marico gelewer. Soos te Rustenburg het die kerkraad op aanbeveling van die Algemene Kerkvergadering ook te Marico gepoog om 'n skikking te bewerk. Tydens die Algemene Kerkvergadering van November 1893 lui C G Coetzee se verslag:

De kerklijke eigendommen zijn in het bezit der Vereenigde Kerk. Wij hebben op vredelievende wijze willen schikken, doch alles tevergeefs. De gemeente dringt aan op het bezit der eigendommen.

(NHKA 1893:8)

Ouderling C G Coetzee het later tydens dieselfde vergadering vier gronde vir die voortbestaan van die gemeente aangevoer: die gemeente was nie op die eerste Algemene Kerkvergadering teenwoordig nie, die gemeente was oningelig oor die vereniging, die konsulentgemeente van die Nederduits Gereformeerde Kerk te Jacobsdal het by die Hervormde Gemeente aangesluit en laastens is uitdruklik beswaar teen die Kerkwet van die verenigde kerk aangeteken (NHKA 1893:21). Hoewel vrae oor dié gronde gevra sou kon word, was dit in elk geval duidelik dat die grootste gedeelte van die gemeente nie met die kerkvereniging tevrede was nie. Na die Algemene Kerkvergadering van 1893 het die eiendomskwessie in Marico etlike jare gesloer. Op 13 April 1895 het die Nederduitsch Hervormde Gemeente die volgende skikkingsvoorstel aan die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Gemeente gemaak:

De Commissie vertegenwoordigende de Ned. Herv Gemeente van Marico, in overweging nemende dat de kwestie aangaande kerkelijke eigendommen bestaande tusschen de Ned. Herv en Ned Herv of Geref Gemeentes van Marico reeds voor een zeer lange tijd hangende is en inziende de wenschelijkheid die er beidere zijds bestaat om deze langdurige kwestie ten einde te maken, stelt aan de Com: vertegenwoordigende de Ned. Herv. of Ger Gemeente van Marico voor als volgt:

De Ned Herv. Gemeente doet afstand ten gunste van de Ned. Herv of Ger Gem het 1½ pastorie erf met pastorie gebouw daarop staande onder de volgende voorwaarde nl. Dat de Ned of Geref Gem. als compensatie aan de Ned. Herv Gemeente toegeeft het Watererf door het gouvernement de Z. A. R aan de Ned Herv of Geref gemeente onlangs gegeven.

De Ned. Herv Gem doet afstand van alle gecollecteerde en Bazaarsgelden alsmede Huurgelden door de Ned. Herv of Ger Gem. ontvangen van de heeren J Reid & co voor en tot op den datum waarop transport van het kerk eigendom gevallen is op de Ned Herv Geme Marico.

De Ned Herv Gem neemt aan om transport aan de heeren J Reid & co te geven van het stukje grond aan gezegde heeren verkocht door de Ned. Herv. of Geref Gem op voorwaarde dat het Erf door de heeren J Reid & co aan de Ned Herv of ger gem gegeven, op de Ned Herv Gem van Marico zal worden getransporteerd.

De Ned Herv Gem Marico neemt aan om alle transport kosten te betalen in verband met de eigendommen door hen te worden getransporteerd, mits de Ned Herv of Ger Gem aanneemt alle transport kosten en hereen rechten te betalen van eigendommen doorhen te worden getransporteerd in verband met deze zaak.

De Ned Herv Gem behoudt de Kerkplein en Kerk daarop staande als haar eigendom.

De Ned Herv of Geref Gem handigt over en geeft terug aan de Herv gem.

De Huurcontract bestaande tusschen de Ned Herv of Geref Gem en de heeren J Reid & co.

De somma van (£200) Tweehonder pond sterling in volle afdoening van alle huurgelden ontvangen door de Ned Herv of Ger Gem van de heeren J reid & co van af de datum van transport valling.

7. Dat al de boeke de Herv Kerk voor het jaar 1885 eigendom blijve en in bezit kome van de Ned Herv Gem maar dat beide partijen van alle boeken na 1885 afschriften kunnen nemen.

(NHKA 1895)

Die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk het nog op dieselfde dag hiervan kennis geneem en die voorstel aangeneem. Op 7 Mei 1895 is dit voor die waarnemende landros, M E Gey, bekragtig. Namens die Hervormde Gemeente het P T van Staden en C G Coetzee geteken en namens die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk S J van der Spuy en S J J Coetzee.

Die gemeente het dus nou weer oor hulle eiendomme beskik en Van Belkum kon sy aandag aan die gewone dienswerk in die gemeente bestee. Die gemeente het onder die rustiger omstandighede gegroei. Op 7 Januarie 1898 het J N de Beer, landros van Zeerust, op Van Belkum se brief van 4 November 1896 gereageer. Volgens die skrywe het Van Belkum namens die kerkraad die regering versoek om die plaas 'Buitenkraal' no 244 aan die gemeente te skenk en die regering het die versoek toegestaan.

Die hoë eise van die uitgestrekte gebiede, die stryd rondom die eiendomskwessies en die talle konsulentskappe het sy tol begin eis. Vir Van Belkum sowel as die gemeente was dit nie die ideale toestand nie en hy het hiervan by die Buitengewone Algemene Kerkvergadering van 1897 laat blyk:

Ik spreek gedrongen door de liefde van Christus. Wij, leeraars, zijn overkropt met werk. In October moet ik 8 malen op verschillende

plaatsen nachtmalen houden. In een half jaar was ik slechts 40 dagen, en dat nog met groote tusschenpoozen, thuis. Doch dat is niets, daar ik het uit liefde doe, en als genaturaliseerd burger den Transvaler een Transvaler wil zijn.

(Notule van die Algemene Kerkvergadering 1897= NHKA 1897:19)

Van Belkum en Van Bruggen het tydens die vergadering ook 'n verdere eis van die predikant se dienswerk uitgewys, naamlik die stryd teen die morele verval vanweë die Afrikaner se verstedeliking. Die ontdekking van goud in 1886 het aan die bevolking van die *Zuid-Afrikaansche Republiek* nuwe moontlikhede gebied, maar die gebrek aan predikante en die daaropvolgende verstedelikingsproses, het deeglike pastoraat onmoontlik gemaak en morele verval het toegeneem. Volgens Van Belkum:

Wij kunnen geen voldoende tucht uitoefenen. Ontucht neem toe; misbruik van drank is groot. Wij kunnen er niets aan doen omdat wij niet in rapport staan met onze gemeente. Catechisatie kunnen wij niet houden.

(NHKA 1897:20)

Die behoefte aan meer predikante is deur diensdoende predikante van die kerk sowel as die gemeentes aangevoel. Op 19 April 1897 het die kerkraadslede van Marico, J C Coetzee, M C van Staden, J van der Merwe en J S du Plessis in die Rustenburgse kerkraadsvergadering sitting geneem. Volgens J C Coetzee het die Marico-kerkraadslede die vergadering bygewoon:

...om te hooren wat de kerkeraad van Rustenburg wil in zake van de beroeping van een Leeraar. Er is in Marico een deel der gemeente, dat

een predikant begeert en een ander deel is tevrede met den tegenwoordigen toestand.

(NHKA G 2/1/2/3)

Die gebrek aan gereelde eredienste was van die rede vir die ontevredeheid (NHKA G 2/1/2/3). Tydens die vergadering het ouderling J S Esterhuysen op die verskeie konsulentkappe, wat deel was van Van Belkum se dienswerk, gewys en gevra of die konsulentkappe afgeskaal kan word. Van Belkum was ondermeer konsulent van Venterskroon (1888), Lichtenburg (1891), Krugersdorp (1891), Wolmaransstad (1892), Makwassie, en Bloemhof. Van Belkum het op die opmerking om die konsulentkappe te verminder gereageer en gestel:

Er wordt altijd gesproken van de gemeente en gaat geheel buiten de leeraar om. De leeraars is beroepen voor beide gemeenten en de beroepsbrief is een contract. Dit kan zoowel door de gemeente, als door den leeraar herroepen worden, als de leeraar niet goed doet. De gemeente Marico vraagt meerdere diensten, maar hy kan ze niet geven, daar ook de konsulentgemeente geholpen moeten worden.

(NHKA G 2/1/2/3)

Van Belkum het verder op die gebrek aan offervaardigheid gewys, maar veral die leiding van die kerkraad beklemtoon. Sy argument was dat die gemeente onder leiding van die kerkraad staan en dat daar nie sondermeer na die wil van die gemeente geluister moet word nie. J A Esterhuysen het egter van Van Belkum verskil, hy wou nogtans die gemeente raadpleeg. Die kerkraad van Rustenburg het egter teen die voorstel om 'n kommissie na die gemeente Marico af te vaardig, besluit. Die wrywing wat tussen Van Belkum en gemeente Marico bestaan het, het gedurende Junie sy hoogtepunt bereik. Gedurende die kerkraadsvergadering van Rustenburg op 1 Oktober 1897 stel hy dat hy

...aan de gemeente van Marico heeft bekend gemaakt dat hij na 1 October 1898 die gemeente niet meer kan bedien. Hij heeft besloten alleen voor het gemeente Rustenburg predikant te zijn.

(NHKA G 2/1/2/3)

Volgens die skriba van die vergadering, R de Beer, het die mededeling tot 'n uitgebreide gesprek gelei. Sommige kerkraadslede was van mening dat die verantwoordelikhede ten opsigte van die konsulentsgemeentes eerder gelaat moes word en dat Van Belkum te haastig was en dat hy geen reg gehad het om tot so 'n stap oor te gaan nie. Van Belkum het daarop gewys dat dit vir hom onmoontlik was om sy werk goed te doen en dat beide gemeentes groot genoeg is om elk 'n leeraar te onderhou. Dit is uit Van Belkum se kommentaar duidelik dat die werkklas en die groot afstande tussen gemeentes te veel is. Tydens die gemeentevergadering het daar eweneens onrus oor, wat as oorhaastige daad beskou is, geheers (NHKA G 2/1/2/3). Na die opheffing van die kombinasie het Van Belkum en ouderling M P Basson tydens die 1898 Algemene Kerkvergadering voorgestel:

De afgevaardigden Kerkeraadsleden van Marico en Lichtenburg verzoek een predikant te mogen beroepen met goedvinden van Rustenburg.

(Notule van die Algemene Kerkvergadering 1898= NHKA 1898:39)

Die predikant wat Van Belkum in die gemeente Marico opgevolg het, was ds J Beyer. Hy het egter nie lank in die gemeente, wat toe met Lichtenburg gemeente in kombinasie was, gedien nie. In Mei 1899 het hy vanweë sy gade se swak gesondheid 'n beroep na Standerton aanvaar. Van Belkum moes toe weer as konsulent die gemeente Marico bedien.

Van Belkum se arbeid in die Nederduitsch Hervormde Gemeentes Rustenburg en Marico is veral aangevul met sy arbeid op die sinodale vlak. Vir Van Belkum was nie

net die oprigting van 'n eie teologiese opleiding onmisbaar nie, maar die kerk se taak ten opsigte van sending en onderwys moes aandag kry.

3.2 Van Belkum se arbeid op sinodale vlak

3.2.1 Opleiding van Predikante

Die kerkraad van die gemeente Rustenburg het op 28 Februarie 1898 die brief van C J Janse van Rensburg behandel:

...verzoekende een beschrijvingspunt voor de Algemene Vergadering te brengen omtrent het oprichten eenen school tot opleiding van predikanten'

(NHKA G 2/1/2/3)

Hierop het die kerkraad 'n beskrywingspunt geformuleer wat op die Buitengewone Algemene Kervergadering van 10 Januarie 1899 behandel is. Van Belkum het die beskrywingspunt op die vergadering so gemotiveer:

...dit voorstel van Rustenburg beveel zich zelf aan. Hij deelt als gevoelen van de kerkeraad van Rustenburg mede dat aan de kerkeraden opdracht gegeven worden de leden te vragen jaarlijks te willen bijdragen; de algemeene commissie op te dragen regulaties vast te stellen en de Regeering om hulp te vragen.

(Notule van die Algemene Kerkvergadering 1899= NHKA 1899:13)

Goddefroy het hierop verwys na die besluit van 1890 wat op voorstel van M J Willemse (Mapochsgronden) geneem is. Tydens die Algemene Kerkvergadering van 1890, het Goddefroy die onderrig in die Nederlandse universiteite toegelig en

onderskei tussen moderne en regsinnige instellings. Goddefroy het baie duidelik gestel dat die Hervormde Kerk 'n universitêre opleiding beoog en nie 'n kweekskool nie.

De voorzitter zegt dat de Regeering verleden jaar aan den Volksraad heeft voorgesteld om een Hoogeschool te stichten. De staat gaat ons dus voor. Wij moeten een Hoogeschool hebben – geen Kweekschool! Maar een Hoogeschool moet eerste geboren worden. Er zullen nog jaren voorbijgaan eer wij een Hoogeschool hebben, want aan iedere hoogeschool behooren vijf vakken onderwezen te worden, nl., Theologie, Medicijnen, Rechten, Letteren, en Filosofie. Nu zal het beter zijn dat wij voorlopig nog de elementaire opvoeding onzer kinderen hier geven, en hen dan naar Hoogescholen in holland zenden: het land dat het meeste met onze taal, zeden en gewoonten overeenkomt. Een kweekschool is tegen ons Ned. Herv. beginsel. In onze kerk werden nooit leeraars toegelaten of zij moeten hunne opleiding aan een werkelijke universiteit gehad hebben.

(NHKA 1890:20)

Goddefroy het egter die die vergadering gewys op die noodsaaklikheid van predikante, veral uit Nederland, daarna kon meer aandag aan die opleiding van predikante gegee word. Ofskoon Goddefroy die opleiding van predikante in 1890 in beginsel ondersteun het, het hy, op daardie tydstep, die opleiding in die Transvaalse republiek ontmoedig (vgl Botha 1981:80 en 81). In 1893 het die opleiding van predikante weer ter sprake gekom toe C J Joubert voorstel dat die Kerk daadwerklik aandag gee aan die opleiding van predikante. Goddefroy se reaksie het weer eens gedui op die eise van so 'n opleiding. Hy het sy verbintenis tot universitêre opleiding herbevestig. Alhoewel die Regering met die oprigting van die Staatsgimnasium voorgegaan het, is dit duidelik dat Goddefroy nie die standaard hoog gereken het nie. Goddefroy se standpunt is vreemd wanneer die rol en die geskiedenis van die gimnasium in aggeneem word. Die Staatsgimnasium is in 1893 (Spies 1969:2) met

23 leerlinge gevestig. Dr H Reinink (Rektor), H G Breyer (Wetenskap), J Bergmans (Nederlands en klassieke tale), W A Macfadyen (Engels en Logika) en W Louis (Wiskunde) sou van die vakke waarneem terwyl die praktiese vakke soos Lyntekene deur die argitek Hollenbach en Teken deur Anton van Wouw aangebied is. Goddefroy se afwysende houding het ouderling H Joubert se ongeduld gewek (NHKA 1893:54). Die vergadering besluit nogtans dat die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering die opleiding van predikante moet ondersoek. Intussen het die Gimnasium se standaard toegeneem, soseer dat Spies, Ploeger se waardering aanhaal:

Dr. Ploeger wys daarop dat die opleiding aan die Staatsgimnasium van hoogstaande gehalte moes gewees het want 'n aantal van die afgestudeerdes het sonder probleme hulle studie in Euroopa kon voorsit o.a. W. E. Blok en J. S. Smit in die Regte en G B Fortuyn in die Medisyne, al drie in Nederland en R. Middelburg in die Ingenieurswese in Switserland. 'Na jare van gesukkel en moeisame arbeid', skryf dr Ploeger, 'was die doel bereik: Transvaal het sy eerste studente, opgelei op vaderlandse grond en in Christelik-nasionale gees, as verteenwoordiger van 'n jong energieke volk na die akademies van Europa gestuur'.

(Spies 1969:3)

Kerklik is ook van die Gimnasium se vordering kennis geneem. Die kerkraad van Pretoria versoek die Buitengewone Algemene kerkvergadering in 1897:

In hoeverre kan de Ned Hervormde kerk in de Zuid-Afrikaansche Republiek met het oog op de opleiding van hare aanstaande Evangeliedienaren, nu reeds profiteeren van de bestaande inrichting van hooger onderwijs, nl. Het Gymnasium te Pretoria.

(NHKA 1897:11)

Goddefroy het ook van die verhoogde standaard kennis geneem, maar het dit nogtans nie as universiteits-standaard geag nie. Goddefroy het die opleiding aan die gimnasium net as voorbereidende studie beskou en hierin was hy reg gewees. Die gebrek aan universiteite het opnuut Nederland as voedingbodem beklemtoon (NHKA 1897:11). Van Belkum was entoesiasies oor die beskrywingspunt van Pretoria, maar anders as Goddefroy het hy die gimnasium as voldoende vir die vooropleiding beskou. Hy stel ondermeer:

De opleiding onzer eigene landszonen voor predikant is hoog nodig. Maar zij moeten hier opgeleid worden om in aanraking te blijven met ons volksleven, met onze seden, met onzen godsdienst.

(NHKA 1897:12)

Van Belkum stel verder voor dat 'n beursfonds gestig word en dat kerkrade tot die fonds moes bydra. Van 'n daadwerlike poging om die verbintenis met die Gimnasium te versterk was daar nie sprake nie.

Van Belkum se toeligting van die Rustenburgse beskrywingspunt tydens die Algemene Kerkvergadering van 1899 het die beginselbesluit na 'n verdere vlak gebring. Op voorstel van C W du Toit en A D W Wolmarans om:

...de oprichting van een school voor opleiding van predikanten voor de Ned. Herv. Kerk in de Z. A. R. als de lewenskwesie der kerk beschouwende; draagt aan alle kerkeraden op met hunne gemeente daarover te onderhandelen en hen toe te lichten dat wanneer ieder lidmaat onzer kerk gewillig is 5s. per jaar bij te dragen, de algemeene Vergadering van gevoelen is dat er dan aan een begin kan gemaakt worden met de oprichting van zulk een inrichting.

(NHKA 1899:14)

Goddefroy het as voorwaarde vir die opleiding van predikante gestel dat dit aan 'n

universitêre instelling sal wees; Van Belkum het daarteenoor 'n eie kerklike opleiding in die vooruitsig gestel en sou ook na die Tweede Vryheidsoorlog voortgaan om die oprigting van 'n kweekskool te bevorder.

3.2.2 Die Spoelstra-saak

Ds Cornelis Spoelstra is in 1896 deur die '*Commissie van Advies voor het uitzenden van Ned. Herv. Predikanten naar Transvaal*' in Nederland genader om vir twee jaar die gemeente Pretoria te bedien (Botha 1981:136). Voortaan sou Spoelstra saam met Goddefroy die gemeente bedien, maar hulle uiteenlopende karakters sou tot 'n botsing lei wat nie net tot onrus in die gemeente nie, maar ook in die Nederduitsch Hervormde Kerk aanleiding gegee het en onder die vriende van die Hervormde Kerk in Nederland ontevredenheid veroorsaak het. Botha (1981:136) toon aan dat die aanleiding tot die botsing reeds in Augustus 1897 merkbaar geword het toe Goddefroy geld wat hy aan Spoelstra geleen het, terug gevra het. Spoelstra se reaksie hierop was beskuldigend en hy het gedreig om die saak in die hof te besleg. Goddefroy het dit as belasterend beskou en die konflik het in so 'n mate vererger dat Spoelstra op 1 Oktober 1897 sy ontslag as predikant aangevra het. Die kerkraad het tydens sy vergadering van 11 en 12 Oktober die ontslag van Spoelstra behandel. Goddefroy as voorsitter, het (vgl. Botha 1981:137) geweier dat die saak tydens die vergadering bespreek word en het hom op artikel 35 van Hoofstuk 6 van die Kerkwet beroep:

Geschillen in kerkeradsvergaderingen of tusschen kerkeradsleden, zoo ook tusschen kerkeraden en leden der gemeente ontstaan, worden onmiddellijk gebracht voor de commissie der algem. kerkverg en door haar beoordeeld.

(aangehaal in, Botha 1981:170)

Die kerkraad was dus nie bevoeg om Spoelstra se ontslag te behandel nie en die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering se antwoord moes afgewag word.

Die saak het egter so ontwikkel dat dit voor die Algemene Kerkvergadering van 30 Maart 1898 gedien het (vgl. Botha 1981:136-139).

Die rede waarom die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering, wat die bevoegdheid gehad het om die saak af te handel, die saak nie hanteer het nie is in 'n brief van 14 Januarie 1898 deur Van Belkum verduidelik. Van Belkum, as skriba van die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering, het op Spoelstra, op daardie tydstip in Stellenbosch, se uitlatings in *De Volksstem* gereageer. Spoelstra het in sy, soos Van Belkum dit gestel het - 'wraakbrief' aan *De Volksstem* - die Kommissie se versuim om te handel veroordeel. Van Belkum verduidelik egter in die brief van 14 Januarie dat die Kommissie nie kon handel nie, omdat daar met die eerste vergadering nie 'n kworum teenwoordig was nie en met die tweede vergadering het lede van die Pretoriase kerkraad sitting geneem wat, ter wille van billikheid, nie toegelaat kon word nie. Van Belkum meld in die derde instansie dat hy in November siek was en dus nie kon reageer nie. Van Belkum rig 'n ernstige pleidooi tot Spoelstra en skryf dat hy die 'wraakbrief' in *De Volksstem*

... gelezen en wel met droefheid. Mijn Broeder, ik kan mij begrijpen dat gij bitter zijt, maar toch, als wij zelfverloochening prediken moeten wij dit ook beoefenen. Ik denk gij zult later spijt hebben zoo te hebben geschreven.

3^e Ik weet, men verwacht u terug in Pretoria. Maar uw haastig en onvoorbedacht breken met de Hervormde Kerk stoot dit in den wegen, weet ook in Z. Afrika zullen de Boeren het verstaan: principiis obsta. Indien gij bij dit bedanken blijft zult gij en u zelve en uw werk in Pretoria dat gezegend was zeer benadeelen en onze kerk in groot beroering brengen. Daarom en daarom alleen bid ik u, smee ik u trek dien brief in. Wees nu niet koppig, wees nu niet een principiea reiter, maar betoon u een christen die weet, niet alleen te kunnen dwalen maar ook fouten goed te maken.

Na de lezing van al de stukke en dus na het pro en contra gehoord te hebben, begrijp ik heel wel, dat gij in den tijd van opgewondenheid en zenuwachtigheid, na al de deputaties die fatalen brief hebt geschreven

– maar gij hebt nu drie maanden tyd gehad, zijt gekalmeerd en nu vraag ik u: Moet de Hervormde kerk opgeofferd worden door u aan een geschil, dat best uit den weg te ruimen is tusschen twee predikanten, moet gij de gemeente Pretoria opofferen aan halstarrigheid.

(NHKA:Sarkady L VI/2/11)

Van Belkum het Spoelstra dus versoek om sy brief terug te trek en die verhouding met die Hervormde Kerk te herstel en bied selfs aan om persoonlik die saak voor te gaan. Van Belkum het baie duidelik ingesien dat die botsing tussen Goddefroy en Spoelstra wesenlik persoonlik van aard was en met die nodige takt plaaslik opgelos behoort te word. Terselfdertyd het hy ook ingesien dat die saak in breër verband in die Kerk ingedra is en ook selfs buite die Kerk rimpelings veroorsaak het. Sy vrees was dat die Kerk en volk vanweë hierdie gebeure skade sou lei, daarom pleit hy by Spoelstra:

Waarlijk gij zult eene overwinning op u zelven moeten behalen, maar die zich zelven overwint, is sterker dan die eene stad inneemt. Gij kunt geen principieel bezwaar hebben tegen onze kerk. t' zijn allen persoonlike quastieën. Moet nu daarom én de kerk én uw invloed en het Hollandsche element in de Republiek opgeofferd worden?

(NHKA:Sarkady L VI/2/11)

Van Belkum was selfs op die tydstip oortuig dat die saak tusen Goddefroy en Spoelstra nie voor die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering moes dien nie, omdat hy oortuig was dat die Kommissie, vanweë sy samestelling, nie onbevooroordeeld teen Spoelstra kon sitting neem nie. Van sy voorbehoud teen die Kommissie het hy op 17 Januarie 1898 aan A D W Wolmarans geskryf: *‘Waar zijn de onpartijdige menschen?’*(NHKA:Sarkady L VI/3/2). Tot die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering het die Algemene Kerkvergadering in 1897 Goddefroy as

voorsitter verkies en Van Belkum as skriba. Die ouderlingslede wat die vergadering verkies het was ouderlinge A D W Wolmarans (Konsulentsgemeente Pretoria), G P Roetz (Standerton) en C J Joubert (Pretoria). Omdat Goddefroy en die ouderlinge van Pretoria gemeente betrokke was, moes die secundi lede sitting neem, soos wat Van Belkum aan Spoelstra geskryf het. Dit het beteken dat Ds A Lagerwey as voorsitter sitting neem en M J Wolmarans (Potchefstroom) en A J de Lange (Pretoria) as ouderlingslede.

Dit strek Van Belkum tot eer dat hy ter wille van sy 'aangenome' kerk en volk alles probeer doen het om die ongelukkige gebeure tot 'n vreedsame einde te probeer bring. Ongelukkig het hy nie geslaag nie. Want hoewel Spoelstra Van Belkum se raad gevolg het en op 20 Januarie 1898 'n brief aan hom as skriba van die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering gerig het, waarin hy (Spoelstra) sy bedanking terugtrek, het dit later geblyk dat hy die brief nie sonder voorbedagte rade geskryf het nie.

Van Belkum het in die Spoelstra-saak 'n belangrike rol gespeel en verskillende navorsers het Van Belkum se rol getipeer: Botha meen dat Van Belkum, met A D W Wolmarans, Spoelstra-simpatiseerders was (Botha 1981:139) terwyl Engelbrecht (1951:354) Van Belkum se rol teenoor Spoelstra en die Hervormde Kerk apologeties waardeur en daarop wys dat Van Belkum onderskeidelik in 1898 en 1917 skerp teen Spoelstra se werke, *Van Zoeterwoude naar Pretoria en Het Kerkelijk en Godsdienstig Leven Der Boeren na den Grooten Trek Historisch Kritisch Onderzocht*, gereageer het. Van Belkum se rol ten opsigte van Goddefroy én Spoelstra is nie bo verdenking nie en dit word gestaaf deur Van Belkum se kommentaar in *Stemmen voor Waarheid en Vrede*: 'Verre van mij de handelswijze van Ds. Goddefroy goed te keuren, maar ik kan toch nie nalaten te verklaren: Ds. Spoelstra heeft onberaden gehandeld' (Van Belkum 1898:925). Engelbrecht het daarop gewys dat Van Belkum by meer as een geleentheid Spoelstra tot verantwoordelikheid gemaak en versoek het dat hy sy bedanking terugtrek. Van Belkum se optrede was van so aard dat ds Lagerwey in sy brief van 27 Oktober 1897 Van Belkum daarvan beskuldig het dat hy die Spoelstra-saak nie ernstig neem nie (NHKA:Sarkady L VI/2/10). Lagerwey se onvergenoegdheid met Van Belkum se optrede is verstaanbaar wanneer sy verhouding met Goddefroy in aggeneem word. Lagerwey het reeds as student met Goddefroy in

aanraking gekom en Botha (1981:11) het die hegte vriendskap tussen Lagerwey en Goddefroy te Zetten uitgewys. Goddefroy se verwelkoming aan Lagerwey tydens die Algemene Kerkvergadering van 1897 bevestig die noue verbintenis:

Ik (Goddefroy-CP) mag zeggen, dat Ds Lagerwey mijn oudste vriend is. Wij kennen elkaar 25 jaren, en ook mij persoonlijk heeft hij een dienst bewezen door hierheen te komen.

(NHKA 1897:3,4)

Van Belkum se verhouding met Spoelstra kan egter nie sondermeer simpatiek genoem word nie. Dit word veral duidelik in die korrespondensie wat Van Belkum, in die tyd op reis in Nederland, met mev van Belkum gevoer het. Vanuit Leeuwarden skryf hy in 1897:

Spoelstra heeft dan zoo bedankt, het viel mij niets vreemd om te lezen dat hij overhelde naar Bosman want hij is ook erg over de kaffers en hier in Holland is men ook van meening dat zij behandeld worden als slaven. Zij zouden ook gelykstelling wenschen en ik vind het ook erg sterk in Transvaal, want de Javianen in Indië worden toch niet zoo behandeld. Ik heb hen alzo dikwijls gezegd, waart gij in Afrika zoudt gij eveneens denken en handelen, maar ge kunt niet oordelen over de toestand, omdat gij niet op hoogte zijn.

(NHKA:Sarkady L VI /1/5)

Die ooreenkoms met Bosman, waarna Van Belkum verwys het, het ook 'n ander oorsprong. Spoelstra en Bosman het mekaar deur middel van *Reverend J Gray* ontmoet. Laasgenoemde was predikant van die *Scottish Presbyterian Church* en het in 1897 die inisiatief geneem met die stigting van 'n interkerklike predikante-vereniging. Dié predikante-vereniging het ondermeer by Bosman se pastorie vergader. Bosman se reaksie op die Spoelstra saak en die simpatieke skrywe van die

Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerkraad aan die Prokurasiegroep, wat deur C W du Toit, as konsulent bedien is, toon aan dat Bosman hom by Spoelstra skaar. Vanweë die onrus wat die Spoelstra saak in die Nederduitsch Hervormde Kerk en selfs in Nederland veroorsaak het, asook die oppertunisme van Bosman en Spoelstra se verbintenis met hom, het Van Belkum die optrede van Goddefroy as bedreiging vir die gang van die Hervormde Kerk gesien. Op 10 Maart 1898 het hy aan ene Teves geskryf: *'U vraagt mij inlichtingen omtrent het doen en laten van Ds G en omtrent mijne vrees voor scheuring!'* (NHKA:Sarkady L VI/9).

Hy gaan voort en meld sy ontevredenheid dat Goddefroy die agenda vir die Algemene Kerkvergadering sondermeer gewysig het.

Die gebeure rondom die Spoelstra-saak (vgl. ook Botha 1981:136 ev) het ook ander spanninge wat reeds binne die geleedere van die Hervormde Kerk bestaan het, oopgekrap en vererger. Die spanninge tussen Van Belkum en Goddefroy en die tussen Goddefroy en A D W Wolmarans het nou duideliker aan die lig gekom en dit was wel ook teenwoordig by die Algemene Kerkvergadering van 1898. Van Belkum en Goddefroy het reeds in 1895 verskil toe Goddefroy die gemeentes Rustenburg en Marico kwalik geneem het, omdat hulle versuim het om tot sy reisfonds na Nederland by te dra. Tydens Goddefroy se tienjarige fees het Van Belkum weer eens aanstoot geneem oor Goddefroy se heersugtigheid. Die troebele verhouding tussen Goddefroy en Wolmarans het sy oorsprong by die optrede van die Prokurasie-kommissiegroep. Botha het in sy navorsing die totstandkoming van die Prokurasie-kommissiegroep, onder leiding van A D W Wolmarans, bespreek. Volgens Botha (1965:114) het die Prokurasie-kommissiegroep:

...die Kerkvereniging as voorlopig beskou totdat die naam van die Kerk vasgestel was en dat die naam van die verenigde kerk óf Nederduitsch Hervormd óf Nederduits Gerformeerd moes wees. Afwyking hiervan is gesien as verbreking van die grondslae van die vereniging en dit het beteken dat die vereniging tot niet was.

Omdat dit die geval was het A D W Wolmarans die leiding geneem en in Julie 1890 'n kommissie gevorm, wat prokurasies opgestel het en hierdeur gepoog om die regte

van die Nederduitsch Hervormde Kerk, veral ten opsigte van die eiendomme, te beskerm (Botha 1969:114; vgl. ook Botha 1981:92 ev). Botha het egter aangedui dat die optrede van die Prokurasie-kommissiegroep nie kerkregtelik regverdigbaar was nie (Botha 1969:130). Goddefroy was dus met sy standpunt, naamlik dat die kerkvereniging *ultra vires* was, in 'n sterker posisie as die Prokurasie-kommissiegroep van Wolmarans. Dit is dan ook bevestig met die hofuitspraak in die Trichardtfontein-hofsaak op 5 Junie 1893 wat tot die samesmelting van die Prokurasie-kommissiegroep met die Nederduitsch Hervormde Kerk op die Algemene Kerkvergadering van 30 April 1894 tot 3 Mei 1894 gelei het (Botha 1981:95). Die Prokurasie-kommissiegroep se samesmelting met die Nederduitsch Hervormde Kerk het egter nie sondermeer glad verloop nie. Een van die sake wat uitgeklaar moes word, was die bewerings van ds H S Bosman, dat Goddefroy 'n liberaal geörienteerde predikant was. Nadat Goddefroy met *De Kerkkwestie – niet een leer-, maar een lewenskwestie* (1890) Bosman se bewerings weerlê het, is die samesmelting sonder enige voorvalle voltrek. Wolmarans se antagonisme teen Goddefroy het dus, soos ook met Van Belkum, nie 'n teologiese oorsprong gehad nie, maar was die gevolg van Goddefroy se outokratiese optrede. In sy brief aan Van Belkum op 5 Februarie 1898, het Wolmarans na Goddefroy se beledigende houding, en na die vertroebelde verhouding verwys. Wolmarans en Van Belkum het albei Goddefroy se wysiging van die agenda veroordeel en op 28 Februarie skryf Wolmarans aan Van Belkum:

Het komt mij voor dat het tijd word voor de Herv. Kerk om een einde, aan alle Heerszucht te maken of ik zie, als het langer zoo voortgaan we snel de ondergang der kerk tegemoet.

(NHKA:Sarkady L VI/3/2)

Van Belkum het hierop geantwoord op 3 Maart 1898:

Het komt mij ook voor, dat het tijd wordt, ja tijd is, dat aan alle heerszucht in de kerk voor goed een einde gemaakt wordt, en ik reken hierbij op uwe hulp!

Van Belkum en Wolmarans het dus reeds voor die Algemene Kerkvergadering ooreengekom om Goddefroy se invloed te beperk. Wolmarans en Goddefroy se verhouding het verder versleg toe Wolmarans 'n poging aanwend om Spoelstra na die konsulentsgemeente te beroep. Tydens die Algemene Kerkvergadering van 30 Maart 1898 het die Kerkraad van Pretoria (Witfontein) 'n beswaarskrif teen Wolmarans ingedien, omdat hy:

...door lijsten en door brieven, namens zijnen kerkeraad, gemeente leden en kerkeraden oproept om eene beroeping uit te brengen op een Predikant tegen wien twee bezwaarschritten bij de Algemeene Commissie hangende zijn: en die voor goed met de N H Kerk gebroken heeft.

(NHKA 1898)

Dit was met die Algemene Vergadering van 1898 dat die Spoelstra-saak 'n hoogtepunt bereik het. Die vergadering moes 'n klag van ds Goddefroy behandel, so ook die beswaarskrif van Pretoria gemeente teen A D W Wolmarans en die brief van Spoelstra. Op Vrydag, 1 April, lees Van Belkum die notule van die vergadering van die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering voor. Reeds by die voorlees van die notule, wat as verslag moes dien, het die verskil tussen Van Belkum, Wolmarans en Goddefroy duidelik geword. Veral tussen Goddefroy en Van Belkum het 'n vertrouensbreuk geheers. Op Goddefroy se versoek, het Van Belkum die brief wat Spoelstra op 20 Januarie 1898 geskryf het, voorgelees. Goddefroy het hierop versoek: *'...dat de woorden van den brief zuiver zullen worden weergegeven'* (NHKA 1898:10). Van Belkum het hierteen beswaar aangeteken, omdat dit volgens hom 'n verandering van die notule van die Kommissie van die Algemene Kerkvergadering beteken het. Wolmarans het Van Belkum hierin ondersteun en merk op:

...dat in gearreesteerde notulen geene veranderingen mogen gebrach word, maar dat een verslag door een vergadering kan word gewijzigd, wat sommige artikelen betref.

(NHKA 1898:11)

Goddefroy het daarop aangedring dat Van Belkum 'n verslag indien en dat alle tersake stukke letterlik in die notule oorgeneem word. Van Belkum se optrede is dus deur Goddefroy nie in goeder trou gereken nie. Goddefroy het selfs die toepaslikheid van sekere dokumente, wat Van Belkum as ter sake gereken het, betwyfel. Vir Goddefroy was sy naam en eer in die gedrang en hy wou ten alle koste verhoed dat hy en Spoelstra op gelyke voet voor die vergadering sou staan, daarom het Goddefroy gevra of dit nie beter is om te notuleer dat die:

... Alg. Commissie was saamgeroepen om het bezwaarschrift van ds. Goddefroy te behandelen, opdat het niet zou schijnen, alsof de zaak eenvoudig was een geschil tusschen twee predikanten.

Van Belkum het gereageer en gestel:

... wij hebben met feiten te doen, daar de stukken toch vóór de zitting waren ingeleverd en er geschil is tusschen twee predikanten.

(NHKA 1898:12)

Nadat C J Joubert kommentaar ten opsigte van die kommissievergaderings gelewer het, het die vergadering Goddefroy se klag teen Spoelstra behandel. Voor die klag egter behandel kon word het Van Belkum, gesecondeer deur ouderling Klerck, voorgestel dat die vergadering hom moet uitspreek of Spoelstra lidmaat al dan nie, van die Hervormde Kerk was. Ten spyte van die verskille tussen Van Belkum en Goddefroy, was hy dit met Goddefroy eens dat Spoelstra nie lidmaat van die Hervormde Kerk was nie. Dit het vir die vergaderingprosedure gevolg gehad. Uit

die bespreking het dit geblyk dat daar onduidelikheid oor Spoelstra se brief van 20 Januarie 1898 heers en daarom stel C J Joubert voor dat Spoelstra geleentheid gegee word om voor die vergadering te verskyn. Die aanvaarding van die voorstel impliseer dat die vergadering Spoelstra wel as lidmaat van die kerk beskou en dat hy dus op 'n getuigskrif van die kerk aanspraak kon maak. Van Belkum het ingesien dat dit 'n presedent skep en het direk na Joubert se voorstel verklaar:

...hij is bevreesd, dat men denkt, dat hij partijdig is voor Ds. Spoelstra, maar verklaart, dat het ook zijne meening is, dat Spoelstra voor goed met de kerk had gebroken en dus geen aanspraak kan maken op de gevraagde getuigskriften;

(NHKA 1898:14)

Die vergadering het nogtans toegelaat dat Spoelstra ter vergadering kan kom, maar tydens die ondervraging het dit vir Van Belkum duidelik geword dat Spoelstra nie in goeder trou optree nie en verklaar Van Belkum:

...dat Ds. Spoelstra zijns inziens niet berouw heeft betoond: dat Ds Spoelstra, op een brief door hem zelve aan ZEW. begin januari geschreven, wel den brief van 20 Januari aan de Commissie heeft gezonden, maar dat de brief hem (Scriba) zeer heeft teleurgesteld; aangezien zijne terugroeping met allerlei condities gepaard ging; Ds Spoelstra geweigerd heeft eerlijk en rond te antwoord op zijn tweede vraag, en dat hij (Scriba) daarom meent, dat Ds spoelstra als welopgevoed en beschaafd man niet voldoende heeft geantwoord en dat hij (Scriba) dus niet kan toestemmen, dat ds spoelstra wederom als lidmaat der kerk wordt aangenomen, aangezien de Scriba verlangt dat de voorgangers der Gemeente mannen van karakter zijn.

(NHKA 1898:22)

Van Belkum bevestig opnuut dat Spoelstra nie lidmaat van die kerk is nie en dus geen reg het om deur die vergaderings van die kerk in gelyk gestel te word nie. Hy het sy pos verlaat en kan dus nie, nadat hy sy verbintenis verbreek het, die kerkvergaderings om 'n regspraak vra nie. Die klag van Goddefroy teen Spoelstra kon daarna behandel word. Die vergadering het aan die verskeie stukke aandag gegee onder andere Spoelstra se uiteensetting van griewe en alle korrespondensie. Die vergadering het sy vertrouwe in Goddefroy bevestig met 'n mosie van vertrouwe.

Dit kan nie ontken word dat Van Belkum 'n renons in Goddefroy se 'outokratiese' optrede gehad het nie (vgl. Botha 1981:139,171), maar dit is ook duidelik dat Van Belkum nie noodwendig 'n simpatiseerder was met Spoelstra nie.

Reeds vroeg het Van Belkum die verbintenis tussen Bosman en Spoelstra raakgesien. Dit het ook gestalte gekry met Spoelstra se betrokkenheid by die Vereniging van Predikante in Pretoria, Bosman se pleidooi namens Spoelstra aan die Konsulentsgemeente en Bosman se aanhalings in *De Vereeniging uit Van Zoeterwoude naar Pretoria*. Botha het van Bosman se optrede gestel:

In die troebel waters wat rondom die Goddefroy-Spoelstra twis ontstaan het, het iemand soos ds H S Bosman probeer vis en getrag om die Prokurasie-gemeente om te haal om met die Ned. Herv of Ger. Gemeente Pretoria te verenig. Natuurlik sonder sukses.

(Botha 1981:172)

Van Belkum het veral teen Spoelstra se werk, *Van Zoeterwoude naar Pretoria* te velde getrek. Hy plaas egter sy reaksie, *De Ned Hervormde Kerk in Zuid-Afrika*, in die Nederlandse tydskrif *Stemmen voor Waarheid en Vrede*. Nadat hy die feitlikhede rondom Spoelstra se beroep uiteengesit het, onder andere dat Spoelstra beslis as hulppredikant beroep is, gaan Van Belkum daartoe oor om kommentaar op Spoelstra se uitlatings te lewer. Uit die kommentaar op Spoelstra se optrede blyk dat die beeld van die Hervormde Kerk in Nederland vir Van Belkum belangrik is. Van Belkum wou deur sy kommentaar die onrus wat in Nederland geheers het, veral onder die kommissie wat vir die beroep verantwoordelik was, besweer. Om dit te bewerk,

bied hy 'n uitgebreide verklaring aan van die vergaderingsprosedures en die status van Spoelstra in die Hervormde Kerk. Ten opsigte van Spoelstra se opmerkings stel Van Belkum die volgende:

Dat de Ned Herv. kerk in de Z. Afrik. Republiek nu moet worden afgebroken, is treurig en pleit niet voor Ds. S. te beweren, dat de Ned. Herv kerk aldaar niet is de Nationale kerk is onwaar; te pleiten voor kerklijke eenheid is eenvoudig dwaasheid, waar in de Z. Afrik. Republiek niet twee, maar wel drie Hollandsch-protestantsche kerken zijn. Wij hebben daar de Kaapsch of Ned. Hervormde of Gereformeerde kerk, de Gereformeerde overeenkomende met de kerke der Gereformeerden in Nederland) en de Ned. Hervormde,...De tijd der ééne nationale kerken is voorbij en het is niet noodig, dat Ds. S. zich opwerpt als bestrijder der Hervormde kerk in de Transvaal en als voorvechter voor de Kaapsche kerk. Ik waardeer het goede in de Kaapsche kerk, maar meen dat de Ned. Hervormde in de Z. Afrik. Republiek iets anders verdient dan 'verguizing'.

(Van Belkum 1898:930)

Van Belkum het sowel Goddefroy as Spoelstra se optrede as bedreiging vir die Hervormde Kerk gesien en hy wou voorkom dat die Goddefroy-Spoelstra stryd deur Bosman gebruik word omdat dit nie net die Hervormde Kerk nie, maar ook die Afrikanervolk skade sou berokken.

Spoelstra se tweede werk, *Het Kerkelijk en godsdienstig Leven der Boeren Na Den Grooten Trek Historisch Kritisch Onderzocht* het ook groot aanhang gekry. Dié werk is veral ruim deur kerkhistorici van die Nederduits Gereformeerde Kerk gebruik. Botha (1981:139) voer aan dat daar van 'n Spoelstraskool sprake was en selfs N P van Wyk Louw het sedert 1955 Spoelstra se werk, *Het Kerkelijk en Godsdienstig Leven Der Boeren na den Grooten Trek Historisch Kritisch Onderzocht*, gebruik toe hy lesings oor die stand van die intellektuele lewe in Suid-Afrika gelewer het (Steyn 1998:754). Van Belkum het nie net teen die twee publikasies nie, maar ook teen 'n

derde publikasie, *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederduits Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika*, kritiek gelewer. In *De Hervormer* van 15 Junie, 15 Julie, 15 Augustus en 15 September 1917 en die *Almanak* van 1918 het hy Spoelstra se publikasies bespreek. Van Belkum het sy evaluering van laasgenoemde publikasie in die inleidende paragrafe so gestel:

Zelden heb ik mij in mijn veertijgarigen loopbaan als leeraar een onaangener taak zien opgelegd dan de bespreking van bovenstaand boek.

(*De Almanak* 1918:95)

Van Belkum het sy waardering teenoor Spoelstra se werk '*Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Nederduits Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika*' uitgespreek, veral die bronne wat Spoelstra oorgeskryf en versamel het, het betekenis vir die geskiedenis van die kerk in Suid Afrika. Maar dit was Spoelstra se hantering van die bronne wat nie Van Belkum se goedkeuring weggedra het nie:

Maar, in het beoordelen van die bronne, in het ziften van gegevens schiet hij [Spoelstra-CP] deerlijk te kort. Reeds is mij gebleken in zijn opschriften boven de brieven in zijn *Bouwstoffen*, maar in dit boek is het verbazend...Erger echter maakt Spoelstra het met zijn onpartijdigheid. Hij laat alleen, die menschen spreken, die het met zijne beschouwingen eens zijn: wanneer zijne tegenstanders iets anders zeggen, dan noemt hij dat legenden (stories) of hij scheldt de zegsman uit voor onbetrouwbaar, leugenachtig.

In het beoordelen van zijn tegenstanders is hij eenvoudig hatelijk, hartstochtelijk, onchristelijk.

(*De Almanak* 1918:96)

Van Belkum het 'n besondere liefde vir die Afrikanergeskiedenis en in die besonder die Hervormde Kerk se geskiedenis, gehad en daarom was die navorsing en aanbieding van dié geskiedenis 'n saak wat met integriteit en eerlikheid aangebied moet word. Vir hom moes die kerkgeskiedskrywer aan besondere kwaliteite beantwoord:

Niet alle schrijvers kunne historieboeken schrijven. Wie dit wil doen moet de gave bezitten om alles, wat op de geschiedenis of een deel er van betrekking heeft, op te kunnen sporen, te kunnen beoordeelen en te kunnen ziften: niet minder moet hij onpartijdig zijn in het hooren en onderzoeken van hetgeen voor- en tegenstander zegt, en eindelijk moet hij symphatiek staan tegenover vriend en vijand, en zich nergens door haat of hartstocht laten verleiden.

(De Almanak 1918:95)

In sy verdere bespreking van Spoelstra se werk het Van Belkum op enkele wanvoorstellings gewys. Vir Van Belkum was dit duidelik dat Spoelstra nie op hoogte was van die Suid-Afrikaanse geskiedenis nie, in besonder nie die Voortrekkersgeskiedenis nie en dat die bronne so ingerig was, om die Kaapse kerk se aansprake te steun. Ten slotte het Van Belkum gestel:

Het is mij leed dit te hebben moeten bespreken. Eén ding hoop ik, dat mijn geschrijf geen bitterheid bij de Broeders der Nederdutch Gereformeerde kerk heeft verwek. Ik heb dit niet gewild noch gezocht.

Alleen mijn kerk, die ik sedert 26 jaren dien, en wier geschiedenis ik vrij goed ken, heb ik willen verdedigen tegen een onwaardige aanval, van een hartstochtelijk, door haat verblinden renegaat.

(De Almanak 1918:109)

3.2.3 Sending

Van Belkum se ywer in Nederland vir sending het in Suid-Afrika aansienlik afgekoel. Enersyds het die gevolge van die 'mislukte'- kerkvereniging al sy aandag vereis en andersyds het hy van die Hervormde Kerk se beleid en die landsomstandighede kennis geneem. Die beleid is veral gevorm deur die pioniersomstandighede waarin die Hervormde Kerk hom bevind het. Die Algemene Kerkvergadering besluit in 1879 dat die apostolaat aandag behoort te kry, maar dat die omstandighede van die Hervormde Kerk dit nog nie toelaat nie (Van der Westhuizen 1990:21). In die Algemene Kerkvergadering van 1890 het die gemeente Pretoria 'n beskrywingspunt ingedien waarin 'n uitspraak ten opsigte van sending versoek word (NHKA 1890:21). Goddefroy het die beskrywingspunt gemotiveer en gestel dat dit:

...een oude klacht tegen onze oude voortrekkers is dat zij tegen de Zending zijn. Dat deze de zwarten als slaven zouden willen gebruiken en hun het Evangelie willen onthouden. Het doet mij leed dat er zulke klachten nog rondgaan, en daarom achte ik het wenschelijk dat deze Vergadering zich hierover uitspreek.

(NHKA 1890:22)

A B Wolmarans van Standerton het hierby aangesluit, maar beklemtoon: *'Wij gunnen het hun van harte, maar ieder blijft zelfstandig en geeft onderhoud voor zijn kerk'* (NHKA 1890:22). Die skriba van die vergadering, C J Joubert, het die verhouding ten opsigte van die sending, maar ook die vrese van die vergadering, verwoord:

Welnu, onze verhouding rust op Gods Woord. Dat bleek toen wij eens op dit punt werden aangevallen, er een zendeling voor ons in de bres sprong.

Doch onze Kerk heeft niet de vrijmoedigheid van de Kaapkolonie, want de Kaapsche Kerk wenscht dat de bekeerde heidenen bij onze Kerk worden ingelijfd.

(NHKA 1890:22)

Tydens die daaropvolgende gesprek word dit duidelik dat die sending en gelykstelling groot onrus veroorsaak. Die kerklike selfstandigheid word verbind met nasionale onafhanklikheid. Goddefroy merk ten slotte op:

Onze kerk wenscht geen zendingwerk te drijven, maar wenscht het wel te bevorderen. Zij wenscht afgezonderd te blijven. Wij moeten ons uitspreken opdat onze menschen weten wat het onderscheid is, en dat wij niet willen binden wat door God gescheiden is, en scheiden wat door God gebonden is. Verder weten wij uit gods woord wat onze verhouding is, en leezen wij van de verschillende oordeelen welke gekomen waren over Israël omdat zij hunne dochteren hadden doen afhoereeren met der heidenen. Van daar de vreeze onzer voorvaderen om zich met de heidenen te vermengen. Maar toch bereid de heidenen te doen onderwijzen.

(NHKA 1890:23)

Die vergadering het na die uitleg van Goddefroy, die voorstel van C J Joubert algemeen aanvaar:

De vergadering spreek als hare verhouding uit teenover de zendingszaak dat zij het standpunt blijft handhaven steeds ingenomen door de oude Ned. Herv. Kerk der Z. A. R., en zal hare plichten blijven betrachten zooals steeds door de oude Ned. Herv. Kerk is geschied.

(NHKA 1890:23)

Die aanvanklike vraag deur die kerkraad van Pretoria en die antwoord van die Algemene Kerkvergadering is enersyds gerig teen die beskuldigings vanuit die geleedere van die verenigde kerk dat sending en politiek gelykgestel word, andersyds gryp die Algemene Kerkvergadering terug na die standpunt van die *oude Ned. Herv. Kerk*. Hiermee word bedoel die gedagtes van die Voortrekkerkerk en volgens Pont (1991:324) het nie net die Bybel nie, maar het ook die geskrifte van Willem Teellinck, Jodocus van Lodenstein en veral Wilhelmus à Brakel uit die Nadere Reformasie 'n groot invloed uitgeoefen. Dit was veral Wilhelmus à Brakel wat deur sy werk *Redelyke Godsdienst* (1700) die gedagtes van die Voortrekkers beïnvloed het en stel Pont: '...dat à Brakel se calvinisties-teokratiese siening van die verhouding God-mens en mens-medemens, 'n belangrike invloed uitgeoefen het op die Voortrekkers...' (1991:324). Die invloed van à Brakel en die gedagtes van die Voortrekkerkerk kom weer na vore met die Algemene Kerkvergadering van 1893 toe die Pretoriase kerkraad versoek dat die Kerk hom sal uitspreek: '*...over der verhouding die er volgens Gods woord moet bestaan tusschen mensch en mensch, Christen en Christen, Kerkgenootskap en Kerkgenootskap* (NHKA 1893:56). Deur hierdie beskrywingspunt is die sending weer aan die orde. Van Belkum het sy standpunt so verwoord:

Predikt het Evangelie aan alle creaturen, is het bevel. Het moet dus verkondigd worden. Maar hoe? Men moet niet vergeten, dat hier op aarde onderscheid is tusschen witten en zwarten. Gelijk er onderscheid is tusschen rijken en armen, geleerden en ongeleerden. Het is een vloek voor ons wanneer wij alle onderscheid uitwisschen en allen gelijk willen maken.

(NHKA 1893:58)

Van Belkum het hom die eerste keer op 'n amptelike vergadering van die Nederduitsch Hervormde Kerk uitgespreek en hom dus ten volle met die heersende siening, naamlik volkskerklike sending, in die Hervormde Kerk aangesluit. Tussen Van Belkum en Goddefroy was daar dus ten opsigte van die sendingbeleid van die

Hervormde Kerk geen verskil nie. Ten spyte van die bespreking deur die vergadering van sowel Goddefroy as Van Belkum se standpunte, het die vergadering nogtans besluit om 'n kommissie te benoem wat die saak uiteen moet sit. Goddefroy wys die volgende kommissielede aan: C J Joubert, G P Roetz, D P J van Schalkwyk, J H Vorster en Van Belkum. Onder voorsitterskap van Goddefroy het die kommissie 'n verslag (NHKA 1893:61-62) opgestel waarin na die verhouding tussen mens en mens, Christen en Christen en kerkgenootskap teenoor kerkgenootskap uiteengesit is:

De verhouding tusschen mensch en mensch wordt in de H. Schriften duidelijk voorgeschreven in de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan (Luc.10:30-37) wordende daardoor nochtans het onderscheid tusschen witten en zwarten als door God gesteld niet weggenomen:

Tusschen Christen en Christen in Johannes 13:34-35. Een nieuw gebod geef ik u dat gij elkander liefhebt, gelijk ik u heb liefgehad, dat gij ook elkander liefhebt. Hieraan zullen zij allen bekennen dat gij mijne discipelen zijt zoo gij liefde hebt onder elkander.

Romeinen 12:10, Hebt elkander hartelijk lief met broederlijke liefde, met eere de een den ander voorgaande.

Romeine 13:8. Zijt niemand iets schuldig dan elkander lief te hebben; want die den ander liefheeft, die heeft de wet vervuld, en in de Nederlandsche Geloofbelijdenis art. 29b.

En aangaande degenen, die van de Kerk zijn, deze kan men kennen uit de merkteekenen der Christenen te weten uit het geloof, en wanneer zij aangenomen hebbende den eenigen Zaligmaker Jezus Christus de zonde vlieden en de gerechtigheid najagen en den waren God, en hunne naaste liefhebben niet afwijken noch ter rechter noch ter linker hand, in hun vleesch kruizigen met zijne werken.

Tusschen Kerkgenootschappen en Kerkgenootschappen is die verhouding uitgedrukt in de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, art. 29a. Wij gelooven dat men wel naarstiglijk en met goede voorzichtigheid uit het Woord van God behoort te onderscheiden,

welke de ware Kerk zij; aangezien dat alle sekten die hedendaags in de wereld zijn zich met den naam der Kerk bedekken. Wij spreken hier niet van het gezelschap der geveinsden, welke in de Kerk onder de goede vermengd zijn, hoewel zij naar het lichaam onder dezelve zijn, maar wij zeggen, dat men het lichaam en de gemeenschap der ware Kerk onderscheiden zal van alle zekten, welke zeggen dat zij de Kerk zijn. De merkteekenen om der ware Kerk te kennen zijn deze, zoo de Kerk de reine prediking des Evangelies oefent. Zoo zij gebruikt de reine bediening der Sacramenten, gelijk Christus dezelve ingesteld heeft; zoo de Kerkelijke tucht gebruikt word om de zonden te straffen. Kortelijk zoo men zich aanstelt naar het zuivere Woord van God, verwerpende alle dinge die daartegen zijn houdende Christus voor het eenige Hoofd.

Tegenover alle Kerken, die deze merkteekenen van de ware Kerk dragen staat de Nederduitsch Hervormde Kerk, sinds den aanleg van de Zuid-Afrikaansche Republiek in broederlijke betrekking zooals nader omschreven in de wetten en bepalingen der Nederduitsch Hervormde Kerk in de Zuid-Afrikaansche Republiek en erkent deze derhalve als zuster Kerken met welke wij gemeenschap des Geloofs, des gebeds en der liefde kunnen oefenen.

(NHKA 1893:61)

Van Belkum het met die uiteensetting saamgestem en het hom dus ten volle met die volkskerklike beskouing vereenselwig. In Januarie 1899 herhaal Van Belkum weer eens sy standpunt ten opsigte van die sending, maar dui aan dat die vermoë om sending te doen deur die omstandighede aan bande gelê word:

Mijn standpunt is de Heer heeft gezegd: Gij zult mijn getuigen zijn en predikt het Evangelie aan alle creaturen. Ik moet aan dit bevel getrouw zijn. Echter heeft hij geen tijd aan de heidenen het Evangelie te verkondigen, omdat onze eigene gemeenten nog te veel zijn arbeid en

zijn krachten noodig hebben. De kerk moet de zending bevorderen, maar wij kunnen het niet.

(NHKA 1899:8)

Van Belkum se antwoord het op die kommentaar van M W Vorster gevolg:

Laat ons trachten uit alle drie Protestantsche kerken een genootschap te vormen, dat controle kan oefenen op de zending.

(NHKA 1899:8)

In die daaropvolgende debat het dit duidelik geword dat Van Belkum, soos in Nederland (vgl. Hoofstuk 2), sy beskouing dat die sending die Kerk se taak is en daarom nie aan 'n sendinggenootskap opgedra kan word nie, gehandhaaf het. Hierop het verskeie ouderlinge, ondermeer A D W Wolmarans gereageer en beklemtoon: *'Het is niet recht als onze leeraaren de heidenen prediken; zij zijn geroepen voor de blanken'* (NHKA 1899:8). Van Belkum het vervolgens gestel:

Ik ben dienaar der gemeente bij gratie Gods en niet der menschen en hoewel ik als herder en leeraar der Ned. Herv. Kerk geen plan heb zelf zendingswerk te doen, wil ik mij in mijn geweten niet laten binden.

(NHKA 1899:8)

Van Belkum het egter met Wolmarans se beskouing van die sending verskil. Vir Wolmarans was dit belangrik dat die predikante van die Hervormde Kerk se diens tot die lidmate van die Hervormde Kerk beperk word. Wolmarans se kommentaar het daarop neergekom dat die sending buite die Kerk se opdrag, gestalte moes kry. Dit was vir Van Belkum nie aanvaarbaar nie. Die sending was deel van die Kerk se taak en daarom het hy hom teen enige poging om dié taak te verskraal, uitgespreek. Goddefroy het met Van Belkum se oproep ingestem, maar terselfdertyd het hy ook op die besondere omstandighede van die land gewys en vanweë die talle rassebotsings

beperk die predikante hulle dienswerk tot die Nederduitsch Hervormde Kerk (NHKA 1899:8).

3.2.4 Onderwys en opvoeding

Van Belkum het reeds in die Nederlandse gemeentes Varik en Zierikzee standpunt teen neutrale onderwys ingeneem en het hom beywer vir 'n skool met die Bybel as grondslag. In sy kritiek op die godsdiensonderwys in die burgerweeshuise het hy aangedring op wat hy as deurleefde Bybelkennis beskou het. Leer en lewe was vir Van Belkum in 'n onlosmaaklike verhouding en dit het so vroeg as 26 Januarie 1874 met sy proefpreek te Utrecht deurgeskemer toe hy Johannes 21:17 uitlê. Reeds in die eerste paragrawe van sy preek stel hy dat beklemtoon moet word: '*...het Christendom is, geen leer maar een levenskracht*' (NHKA:Sarkady L VI/24/3). Die lewenskrag grond hy in die persoon en werk van Jesus Christus en:

Waar men toch den hoofdpersoon van de een of andere stichting niet lief heeft, zal men ook niet voor zoo iets of in zoo iets leven; en het is alsof een kouden adem des doods over het Evangelie is heengevaren, wanneer men J. Chr niet kan liefhebben, zoodat men het dan als leer kan behandeld met het hoofd, maar waarbij het hart koud blijf als een marmarsteen.

(NHKA:Sarkady L VI 24/3)

Voor die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog (1899-1902) het die onderwys in die Transvaalse Republiek ten spyte van die 'Kaapse bedreiging', Engelse handelstaal en kerklike twis, stelselmatig gegroei. In dieselfde jaar van Van Belkum se koms het dr Nicolaas Mansvelt, in Oktober 1891, in die *Zuid Afrikaansche Republiek* aangekom as Superintendent van Onderwys. Mansvelt is in 1852 in die dorpie *Wassenaar*, naby *Den Haag*, gebore. Nadat hy in 1871 sy onderwyserseksamen afgelê het, het hy as onderwyser aan 'n Christelike skool in *Harlingen* klas gegee (Ploeger 1952:68). Alhoewel Van Belkum en Mansvelt veral na die Tweede

kerkblad van die verenigde kerk het Bosman by meer as een geleentheid 'n aanval op Mansvelt se onderwysbeleid geloods. In Augustus 1893 het hy ondermeer geskryf:

Wij teekenen ook protest aan tegen de krachtige pogingen die er aangewend worden om van de Transvaal een klein of zoo men wil, een groot Hollandje te maken. Wij willen niet dat onze kinderen Hollanders, maar wel dat zij Zuid-Afrikaners zullen worden. Nu echter worden zij naar Roomsche en Engelsche scholen gedreven, omdat de schoolwet hun geen gelegenheid geeft opgevoed te worden als burgers van een toekomstig vereenigd en onafhankelijk Zuid-Afrika.

(Ploeger 1952:112)

Bosman het veral in sy kommentaar teen die Staatsgimnasium te velde getrek. Volgens hom het sy lidmate lank gevrees: '*dat men de Gereformeerde Kerk alhier maken wil tot de voornaamste kerk*', daarom waarsku hy lidmate om nie langer die Staatsgimnasium te ondersteun nie (Ploeger 1952:112). Hierteenoor was Van Belkum uit die staanspoor 'n ondersteuner van Mansvelt se onderwysbeleid en het hom reeds vroeg ten gunste van die Staatsgimnasium uitgespreek. Mansvelt het op sy beurt Van Belkum se steun waardeur en 'n sterk vertrouensverhouding het tussen hulle ontstaan. Dit blyk onder andere uit die volgende gebeure. Mansvelt was sensitief vir Bosman se kritiek soos blyk uit sy brief op 10 Maart 1894 aan Frank van Lennep:

Er wordt nl. door de quasi-kerklijke courant ,De Vereeniging' zoo stelselmatig tegen mij en mijn departement en alles wat daarmee in verband staat geageerd, dat we de grootst mogelijke omzigtigheid in acht moeten nemen om aan de nog welgezind Afrikaners (en hun getal is gelukkig nog groot) geen billijke grond tot klacht of aanstoot geven.

(Ploeger 1952:117)

Vryheidsoorlog vennote sou wees in die stryd om 'n opleiding van predikante en in die Ruysch van Dugteren saak in die Transvaalse kolonie, was hulle kontak in die dekadende voor die oorlog – veral met die opstel van die 1896 Onderwyswet – die van mede-stryders. 'n Vergelyking tussen Van Belkum en Mansvelt se opmerkings rakende Christelike Nasionale Onderwys, dui aan dat hulle geesgenote was. Mansvelt wou veral Hollands as spreek- en onderrigtaal bevorder en Ploeger het in die verband gestel: 'Sy strewe was om Nederlands as versterkende element vir die opkomende Afrikaanse taal te gebruik' (Ploeger 1952:68). Maar Mansvelt het die onderrig ook gesien as gegrond op die Bybel en het dit as teenvoeter teen die gees van materialisme gesien. Volgens hom kon die morele verval soos drankmisbruik en Sabbatsontheiliging deur: '*een onderwijs, gegrond op Gods Woord, op de geschiedenis en de overlevering van ons volk, op den aard en de zeden onzer natie' as teenwig dien* (Ploeger 1952:71). Die onderwys moes egter nie net dien as fondament van deug nie, maar moes ook die belange van die Afrikanervolk dien en in die besonder die bevordering van Afrikaans. Om dit te doen stel Mansvelt in samewerking met G A Odé (Sekretaris van die Departement van Onderwys) en W Louis die Onderwyswet van 1896 op. Mansvelt het duidelik gestel dat hy nie in wese afwyk van die Du Toit-onderwyswet nie, maar die 1896-Onderwyswet het nogtans verhoed dat die onderwys veral misbruik word om Engels as voertaal te bevorder. Verskeie groepe in die ZAR het teen die Mansvelt-Onderwyswet 'n polemiekie gevoer. Behalwe die uitlandergroep aan die rand, die *Transvaal Commercial Union*, was van die ander groepe die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk. Die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk het tydens sy 1897 Algemene Kerkvergadering besluit het om nie die Staatskole te ondersteun nie en het selfs vroeër *Vereenigde Kerkschole* opgerig. In Rustenburg onder andere, was ds J C Hefer voorsitter van die *Vereenigde Kerkschool* se beheerraad. Hefer het op 18 Maart 1893 versoek dat meer Engels toegelaat word. Mansvelt het sy versoek afgekeur en gemeld dat die skool selfs die Du-Toit wet oortree het (Ploeger 1952:118). Van die antagoniste uit die Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk was ds H S Bosman die prominentste. Reeds in 1892 het Bosman in samewerking met C L Neethling, D C Neethling, Wynand Maré, I van Alphen, J S Marais en F C Ziervogel die blad '*De Vereeniging*' opgerig. In dié

Mansvelt se brief het gevolg op 'n onderhoud wat hy en Bosman enkele dae van te vore gevoer het. Volgens hom het hulle in die gesprek verskeie sake vriendskaplik bespreek. Bosman het na die onderhoud egter weer 'n aanval op die onderwysbeleid geloods. Juis hier blyk dan Mansvelt se vertroue in Van Belkum as hy aan Van Belkum vertroulik op 19 Maart 1894 skryf: '*...dat er tengevolge de toenadering van de zijde van Ds. Bosman een verzoening tusschen Z. Ew. en mij heeft plaatsgevonden*' en dat hy '*...in het belang der zaak die tegenover de groote macht v.d. vijand geen noodeloze tweedracht en verbroekeling van krachten duldt*' (Ploeger 1952:117). Van Belkum word dus as vertroueling gereken en heeltemal tereg. In die polemieks tussen J van Bruggen, ds P G J Meiring en Van Belkum, het Van Belkum hom openlik as 'n strydgenoot van Mansvelt se beleid verklaar. Van Belkum het sy gesprek met Meiring in 1898 oor drankmisbuik en later onderwys sake met Van Bruggen bespreek. Van Bruggen het oorhaastig opgetree en Meiring se kommentaar in '*Het Christelijk Schoolblad*' van 19 Oktober 1898 gepubliseer. Meiring het vervolgens gestel dat Van Bruggen sy uitlatings verdraai het en versoek Van Belkum om die ware toedrag van sake te stel. Van Belkum het 'n oorsig van die gesprek gegee, maar stel ten slotte:

Bij mij heengaan hebt gij mij gevraagd: Wilt ge ons helpen dat stelsel te bestrijden, waarop ik U lachende toevoegde: neen in dat opzicht zal ik U tegenstaan en U bestrijden met open vizier.

(Ploeger 1952:253)

Van Belkum was dus 'n lojale ondersteuner van die onderwysbeleid en sou dit ook binne sy gemeentegrense laat geld. In die omgewing van Rustenburg en Marico het Van Belkum gereeld met die Sekretaris van onderwys oor uiteenlopende sake, soos die afneem van eksamens, die inspeksie van skole en die gebrek aan handboeke en subsidies wat nie gereeld uitbetaal word nie, gekorrespondeer. In Rustenburg het hy in die jare saam met die onderwysers H Visscher en J Kamp nou saamgewerk en op Marico, Rhenosterfontein-skool, met A Stafleu. Sy invloed was van so aard dat die inspekteur van skole, T C Stoffberg, in 1895 Van Belkum versoek om die skool op

Driefontein te besoek en later aan hom verslag te lewer (Transvaalse Argiefbewaarplek= TAB: OD 60).

Van Belkum het egter nie net in sy omgewing die onderwys bevorder nie, maar het ook die Kerk se betrokkenheid by die onderwys beïnvloed. Toe die verbintenis aan die Staatsgimnasium tydens die 1897 Buitengewone Algemene Kerkvergadering ter sprake was, het die onderwys ook aandag geniet. J van Bruggen van die gemeente Johannesburg het die vergadering ook op die belang van primêre en sekondêre onderwys gewys. Van Belkum het hom met Van Bruggen se opmerkings vereenselwig en verklaar:

Wij moeten ook het lager onderwijs aanmoedigen opdat onze Staat een godsdienstige zij, gelijk zij is aangelegd met de Staatskerk. Wordt ons volk godsdienstig opgeleid, dan zal God ons zegenen tot in het verre nageslacht. Maar dan moet ook van onze kerk kracht uitgaan en moeten wij het onderwijs bevorderen door daden.

(NHKA 1897:14)

Die belang vir christelike-nasionaal onderwys het na die Tweede-Vryheidsoorlog akuit geword en Van Belkum het toe veral onder die skuilnaam 'Oom Sarel' gereeld die christelike-nasionale onderwys gepropageer. Sy korrespondensie met N Mansvelt na die Tweede Vryheidsoorlog sou ook rekenskap van sy standpunt gee, maar soos in die geval van die gemeentelike dienswerk, het die Tweede Vryheidsoorlog die onderwys en as verlengstuk hiervan - die opleiding van predikante, versteur.

3.2.5 Gesinslewe

Die jare wat die koms van ds Van Belkum voorafgegaan het, is gekenmerk deur die Eerste Vryheidsoorlog (1880-1881), die onrus en twis wat die 'mislukte kerkvereniging' van 1885 meegebring het en die gevolglike stryd om kerklike eiendomme. Uit sy verslag aan die 1898 Algemene Kerkvergadering blyk dat Van

Belkum se arbeid gekenmerk is deur diensreise in die uitgestrekte gemeentes, kommunikasie was moeilik en lidmate het verspreid gewoon. Die pioniersomstandighede van die *Zuid-Afrikaansche Republiek* het hoë eise aan Van Belkum en sy gesin gestel. In 1897 het Van Belkum na Nederland gereis. Mev van Belkum het in haar brief van 3 Januarie 1897 iets van die gesin se omstandighede laat blyk. Veral Gellius het in daardie jare, 1897-1898, sy ouers hoofbrekens besorg. Onder invloed van dr U G Breyer het Gellius die uitlating gemaak dat God nie bestaan nie. Die inspekteur van skole J L Moerdijk, het hierop 'n verslag geskryf oor die student Van Belkum en: '*...zijne overtuiging van [het nie]t bestaan van Een God*' (TAB: SS 6788/OR 1614/97) en selfs die rektor dr Reinink het hierop gereageer. Mev van Belkum se kommer, nie net oor Gellius nie, maar die ander kinders het veral in haar brief van 3 Januarie 1898 aan Van Belkum geblyk:

Wat moet er van hem (Gellius-CP) worden, als je in April hier komt en in het geheel geen toezicht heeft. Waarom begrepen zij niet beter, dat wij alles gedaan hebben voor hem. Hebben wij in die jaren in Transvaal veel genoten. Wat een opofferingen hebben wij ons moeten getroosten. Wat hebben wij aan het huiselijke leven gehad, het is in Transvaal verooverd. De kinderen acheruit en helaas wij hebben weinig vruchten van onze opofferingen gezien. God geve dat de toekoms nog eens zal beter...

Zoo zie je alweer Koos, dat zelfs een zoon van een Hollandse predikant die zich opofferd voor het land zelfs niet eens in aanmerking komt voor een geschikte betrekking.

Laten wij eens en almal met elkaar overleggen wat wij moeten doen, met het oog op Gellius.

(NHKA:Sarkady L VI/1/5)

Van Belkum se diensyd in die Zuid-Afrikaansche Republiek het van hom en sy gesin groot opoffering geëis. In die daaropvolgende jare het die arbeid die diens aan kerk en volk nog meer geëis. Dit het veral deurgeskemer toe Jameson, onder Cecil John Rhodes se aanvoering, die Transvaal op 2 Januarie 1896 ingeval het. Die Jameson-inval was nie net 'n voorsetting van die Britse imperialisme nie, maar dit het ook een van die donkerste tye in kerk en volk se geskiedenis ingelui, naamlik die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog op 11 Oktober 1899. Van Belkum en sy gesin het vanweë hulle verbondenheid met kerk en volk, aan die lyding deelgekry.

LITERATUURVERWYSINGS BY HOOFSTUK 3

- Appelgryn, M S 1979. *Thomas Francois Burgers- Staatspresident 1872-1877*. Kaapstad: HAUM.
- Botha, S J 1961. Ontleding van die kerksaak van Trichardsfontein. *HTS* 17/1, bl 1-18.
- 1969. Kerkregtelike posisie van die prokurasiekommissie in die Nederduitsch Hervormde of Gereformeerde Kerk. *HTS* 25/2, bl 106-131.
- 1981. *Ds Marié Joseph Goddefroy- sy lewe en betekenis*. Pretoria: Kital.
- (vert) 1991. *Die Kerkkwessie: Nie 'n leer-, maar 'n lewenskwessie* deur M J Goddefroy. Pretoria: Kital.
- Breytenbach, J H & Pretorius, H S 1949. *Suid-Afrikaanse argiefstukke: Notule van die Volksraad van die Suid-Afrikaanse Republiek*. Deel 1 1844-1850. Kaapstad: Cape Times.
- 1950 Deel 2 1851-1853. Kaapstad: Cape Times.
- De Jongh, C 1993. Die volksraadsvergadering op Derdepoort 1849. *Pretoriana* nr.102, bl 50-56.
- Engelbrecht, S P 1933. *Thomas Francois Burgers- 'n Lewenskets*. Kaapstad: HAUM.
- 1950. *Die Nederduitsch Hervormde Gemeente Rustenburg 1850-1950*. Die Kerkraad: Rustenburg.
- Gerdener, G B A 1930. *Boustowwe vir die Geskiedenis van die Nederduits-Gereformeerde Kerk in die Transgariëp*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- De Almanak 1918. Bijdrage tot de Geschiedenis der Hervormde Kerk, bl 95-110. Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. Kerkraadsvergadering Gemeente Rustenburg. Notule van die Kerkraadsvergadering van die Gemeente Rustenburg NHKA G 2/1/2/3. Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk, Pretoria.
- Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. Algemene Kerkvergadering 1890. Notule van die Algemene kerkvergadering 1890. Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk, Pretoria.
- Algemene Kerkvergadering 1893. Notule van die Algemene Kerkvergadering 1893. Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk, Pretoria.

- Algemene Kerkvergadering 1897. Notule van die Algemene Kerkvergadering 1897. Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk, Pretoria.
- Algemene Kerkvergadering 1898. Notule van die Algemene Kerkvergadering 1898. Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk, Pretoria.
- Algemene Kerkvergadering 1899. Notule van die Algemene Kerkvergadering 1899. Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk, Pretoria.
- Pont, A D 1991. *Die Historiese agtergronde van ons kerklike reg*. Pretoria: Kital.
- Ploeger, J 1952. *Onderwys en onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek onder ds S J du Toit en dr N Mansvelt, 1881-1900*. Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, jrg 15, deel 1. Staatsdrukker: Pretoria.
- Pretorius, H S & Kruger, D W 1937. *Voortrekker-argiefstukke (1829-1849)*. Staatsdrukker: Pretoria.
- Pretorius, S P 1986. Die Kerkvereniging van 1885– sy aanloop en mislukking. Ongepubliseerde DD-proefskrif: Universiteit van Pretoria.
- Sarkady, N 1997. Ongepubliseerde Inventaris: Jac van Belkum versameling L VI/1-32. Argief van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika, Pretoria.
- Schoch, W A 1910. *Transvaal, 34 Jahren im Lander der Buren, Errinerungen von W August Schoch*. Brieg: Kubisch.
- Spies, F J du Toit, 1969. Nogmaals die Staatsgimnasium. *Pretoriana* 61, bl 1-3.
- Steyn, J C 1998. *Van Wyk Louw: 'n Lewensverhaal*. Kaapstad: Tafelberg.
- Transvaalse Argiefbewaarplek. OD/60/OR 3520/95. Nasionale Staatsargief, Pretoria.
- SS 6788/OR 1614/97. Nasionale Staatsargief, Pretoria.
- Van Belkum, J 1891. Ingezonden stukken. *Zierikzeesche Nieuwsbode* 17 Oktober 1891.
- 1891 Ingezonden stukken. *Zierikzeesche Nieuwsbode* 22 Desember 1891.
- 1898. De Ned. Herv. Kerk in Z. Afrika. *SVW* (1898), bl 921-932.
- Van der Westhuizen, H G 1990. *Kerk en Kerstening*. Pretoria: Kital.
- Van Niekerk, L E 1985. *Kruger se Regterhand: Biografie van Dr W J Leyds*. Pretoria: J L van Schaik.
- Webb, F (vert) 1997. *Adulphe Delegorgue's Travels in Southern Africa*. Pietermaritzburg: Universiteit Natal.

Wulfsohn, L 1992. *Rustenburg at War: The story of Rustenburg and its citizens in the First and Second Anglo-Boer wars*. Kaapstad: CTP Drukkers.